

Regenboog onder de loep

Een verkenning van interventies voor LHBT-emancipatie

Auteurs Charlot Pierik en Hanneke Felten
Datum Utrecht, juli 2013
© MOVISIE

MOVISIE Kennis en aanpak van sociale vraagstukken

MOVISIE is hét landelijke kennisinstituut en adviesbureau voor toepasbare kennis, adviezen en oplossingen bij de aanpak van sociale vraagstukken op het terrein van welzijn, participatie, sociale zorg en sociale veiligheid. Onze activiteiten zijn georganiseerd in vijf actuele programma's: effectiviteit en vakmanschap, participatie en actief burgerschap, sociale zorg, huiselijk en seksueel geweld en gebiedsgericht werken.

We investeren in de kracht en de onderlinge verbinding van burgers. We doen dit door maatschappelijke organisaties, overheden, maatschappelijk betrokken bedrijven en burgerinitiatieven te ondersteunen, te adviseren én met hen samen te werken. Lokaal of landelijk, toegesneden op het vraagstuk en de organisatie. Zo kunnen deze organisaties en hun professionals hun werk voor de samenleving zo goed mogelijk doen.

Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.

COLOFON

Auteur: Charlot Pierik en Hanneke Felten

Speciale dank aan: Marijke Booijink

Met dank aan: Juul van Hoof, Judith Schuyf, Jiro Ghianni, Annemarie van Hinsberg en de leden van de expertgroep

Projectnummer 8700

Juli 2013 © MOVISIE

Downloaden: www.movisie.nl

Deze publicatie komt uit in het kader van het VWS-programma *Beter in Meedoen*. Dit meerjarige programma is gericht op de vernieuwing en kwaliteitsverbetering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Meer informatie over dit programma kunt u vinden op de website: www.invoeringwmo.nl

Voorwoord

Voor u ligt een eerste verkenning van interventies op het gebied van LHBT-emancipatie. De afkorting staat voor: **L**esbisch **H**omo **B**i **T**ransgender. Deze verkenning is onderdeel van het programma *Effectieve sociale interventies*. In dit programma richt MOVISIE zich op de vraag: Welke interventies zijn er in de sociale sector en wat is er bekend over de effectiviteit? Dit is de twintigste verkenning van methoden in de sociale sector. In bijlage 3 vindt u de volledige lijst van verkenningen, die te vinden zijn op de website van MOVISIE onder Kennisdossiers - effectiviteit.

Wat betekent wat?

LHBT: afkorting van lesbisch, homo, bi, transgender. Het is een vertaling van het Engelse LGBT (lesbian, gay, bisexual, transgender).

Holebi: afkorting voor homo, lesbisch en bi..

Transgender: verzamelnaam die wordt gebruikt voor personen wier identiteit (het gevoel wie jij zelf bent) de hokjes 'man' en 'vrouw' niet vanzelfsprekend of te beperkend zijn en/of niet overeenkomen met de lichamelijke situatie. De term **cisgender** wordt gebruikt om het tegenovergestelde aan te geven (zoals heteroseksueel het tegenovergestelde is van homoseksueel) en duidt dus op mensen die niet-transgender zijn.

Verkenningen

In 2008 is MOVISIE haar zoektocht naar methoden gestart met een aantal verkenningen. We bakenen in die verkenningen een deel van de sociale sector af en bekijken vervolgens samen met experts welke methoden geschikt zijn voor opname in de databank.

De verkenning bestaat uit een analyse van de nieuwe maatschappelijke en wettelijke kaders. Vervolgens gaan we na welke methoden nodig zijn om het sociale vraagstuk binnen dat kader aan te pakken. Het document bevat een selectie van methoden. De verkenning sluit af met een aantal bevindingen over de beschikbare en geselecteerde methoden. De interventies van deze verkenning zijn beschreven in 2012, enkele aanvullingen zijn naar aanleiding van de expertmeeting toegevoegd.

De verkenning vormt de basis voor ons verdere onderzoek, waarbij we nagaan welke methoden in aanmerking komen voor beschrijving in de databank. Daarbij bekijken we samen met de interventie-eigenaar of de methode voldoet aan de eisen van het kwaliteitsniveau Goed beschreven. De geselecteerde methoden kunnen nader worden beschreven en opgenomen in de databank *Effectieve sociale interventies*. We doen dit natuurlijk in overleg met de direct betrokken interventie-eigenaar. De verkenning en de geselecteerde methoden zijn voorgelegd aan een expertpanel. In dat panel waren praktijk en onderzoek vertegenwoordigd (zie bijlage 1 voor een overzicht van de aanwezige experts). De experts hebben hun oordeel gegeven over de analyse en de selectie van methoden. Opmerkingen van de experts zijn verwerkt in de verkenning.

Waarom deze verkenning?

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) stelt sinds 2008 middelen beschikbaar om de kwaliteit van interventies in de sociale sector te verbeteren. Dit doet zij in het kader van de vernieuwing en kwaliteitsverbetering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). MOVISIE inventariseert in haar programma Effectiviteit veel toegepaste interventies en gaat na wat er bekend is over de effectiviteit in nauwe samenwerking met de ontwikkelaars van de interventies. Deze kennis wordt beschikbaar gesteld in de databank Effectieve sociale interventies. MOVISIE stimuleert de verbetering en verspreiding van interventies in samenwerking met het werkveld, de interventie-eigenaren, beleidsmakers en onderzoek en onderwijs.

Tot slot

Deze verkenning toont aan dat er veel burgers actief zijn op het terrein van LHBT-emancipatie in Nederland: in professioneel maar ook in vrijwillig verband. Dat verdient een compliment. Dit is een eerste stap in de emancipatie van LHBT, het vereist namelijk enorme inzet maar vooral ook passie voor het thema. Die beide ingrediënten zijn overal in Nederland volop aanwezig. Wij zijn er dan ook van overtuigd dat we samen een volgende stap kunnen maken: meer overzicht over de interventies en meer inzicht in de werkzaamheid daarvan. Deze uitdaging gaan wij graag aan, samen met iedereen in Nederland die zich inzet voor LHBT. Wie doet er mee?

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Inhoudsopgave	3
Inleiding	4
1.1 De Wmo en decentralisatie	4
1.2 LHBT-emancipatie binnen MOVISIE	4
1.3 Afbakening onderwerp	5
1.4 Doel van de verkenning	5
1.5 Onderzoeksvraag	6
1.6 Resultaat	7
1.7 Onderzoeksopzet	7
1.8 Leeswijzer	8
2 LHBT-emancipatie: ontwikkelingen en cijfers	9
2.1 Maatschappelijke ontwikkelingen	9
2.2 Feiten en cijfers	10
2.3 Kwetsbare LHBT	14
3 LHBT-emancipatie: wat is dat?	17
4 Interventies	20
4.1 Interventies gericht op Toegankelijkheid: Domein Zorg & Welzijn	20
4.2 Interventies gericht op Toegankelijkheid: Domein Onderwijs	25
4.3 Interventies gericht op Toegankelijkheid: overig	40
4.4 Interventies gericht op toenadering: Domein Zorg & Welzijn	43
4.5 Interventies gericht op toerusting	46
5 Bevindingen en aanbevelingen	48
5.1 Een grote variëteit aan interventies	48
5.2 Een blik naar de toekomst: werken aan effectievere interventies	50
5.3 Aanbevelingen	51
6 Samenvatting	52
7 Literatuur	56
8 Bijlagen	59
Bijlage 1: Deelnemers expertmeeting 10 september 2012	59
Bijlage 2: Overige gevonden interventies	60
Bijlage 3: Overzicht verkenningen	64

Inleiding

1.1 De Wmo en decentralisatie

De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) heeft als doel het scheppen van een omgeving en het aanreiken van instrumenten en voorzieningen die ervoor zorgen dat (kwetsbare) mensen zoveel mogelijk zichzelf kunnen redden en aan de samenleving kunnen deelnemen (meedoen). Het uitgangspunt van de Wmo is dat mensen, dus ook LHBT, zoveel mogelijk zelf hun problemen oplossen. Waar mogelijk met hulp van familie, vrienden of bekenden in de buurt. Als dit niet lukt, kan de hulp van de gemeente worden ingeroepen.

Door de drie decentralisaties¹ krijgen gemeenten meer taken. De verhouding tussen gemeente en burger verandert daardoor ingrijpend. Waar gemeenten tot nu toe vooral aanbieder zijn geweest, moeten zij in de toekomst meer met burgers gaan samenwerken en vraaggestuurd gaan werken. Burgers krijgen de verplichting om maximaal te participeren en zelf te doen wat ze zelf kunnen.

Participatie is dus in de Wmo en bij de decentralisaties de verbindende term. Wat zijn nu bevorderende en belemmerende factoren bij participatie van burgers? MOVISIE kijkt daarbij ook naar LHBT, omdat er aanwijzingen zijn dat de emancipatie van deze groep soms te wensen overlaat. Landelijke onderzoeken tonen aan dat er verschillen zijn tussen LHBT en anderen in participatie, welzijn en gezondheid.²

1.2 LHBT-emancipatie binnen MOVISIE

MOVISIE heeft in het programma Participatie en actief burgerschap een cluster 'Emancipatie en Inclusie' dat, naast de aandacht voor diversiteit in alle programma's, expliciet aandacht heeft voor inclusie. Het programma werkt volgens de volgende visie:

"Wij willen dat alle bewoners van Nederland volledig kunnen meedoen in de maatschappij, ongeacht hun sekse, gender, seksuele oriëntatie, cultuur, leeftijd, handicap, religie of sociaaleconomische status. Dat realiseren we door kennis te verzamelen en te analyseren, te adviseren, door aan te jagen, begeleiden, ontwikkelen en stimuleren, door ons te richten op en te werken met die actoren die voor de doelgroep de beste verandering teweeg kunnen brengen. Iedereen moet toegang hebben tot diensten van zorg en welzijn."

Het cluster 'Emancipatie en Inclusie' heeft een sub programma dat zich richt op het volledig kunnen meedoen van burgers ongeacht hun seksuele voorkeur of genderidentiteit. Dit cluster heet het LHBT-emancipatieprogramma en diverse LHBT-projecten komen erin samen. Eén van de hoofdactiviteiten in het programma is dat MOVISIE de Koplopergemeenten ondersteunt om hun LHBT-beleid vorm te geven en goede praktijken met elkaar uit te wisselen. Daarnaast worden er diverse projecten uitgevoerd gericht op onderzoek, training, advies en het (door)ontwikkelen van interventies.

¹ Decentralisatie van 1) AWBZ naar Wmo 2) Jeugdzorg en 3) Wet werken naar vermogen

² Zie paragraaf 3.2 voor verdere uitwerking

1.3 Afbakening onderwerp

Deze verkenning gaat specifiek over interventies die de positie verbeteren van LHBT. LHBT is de Nederlandse vertaling van de internationaal gangbare afkorting LGBT. De afkorting heeft betrekking op mensen die Lesbische, Homoseksuele, Biseksuele en / of Transgender gevoelens hebben, onafhankelijk van de manier waarop deze vorm gegeven worden.

Het gaat hier zowel om genderidentiteit als om seksuele voorkeur. Seksuele voorkeur gaat over tot wie iemand zich aangetrokken voelt. Het gaat onder andere om seksualiteit, intimiteit en relatievorming. Met genderidentiteit bedoelen we het gevoel dat iemand heeft over zijn of haar gender: je kunt je een man, een vrouw, iets ertussenin, beide of geen van beide voelen. Er zijn diverse overeenkomsten tussen transgenders, homo's, lesbo's en biseksuelen. Bij alle vier gaat het om gevoel en gedrag dat afwijkt van de gendernorm in de maatschappij. De verschillende groepen worden ook vaak samen genoemd uit strategische overwegingen: men steunt elkaar en met meer mensen krijg je meer voor elkaar.

Transgender is een verzamelnaam voor een groep diverse mensen. Het gaat onder andere om mensen die:

- Zich een meisje/vrouw voelen maar het lichaam hebben van een jongen/man; of die zich een jongen/man voelen maar het lichaam hebben van een meisje/vrouw
- Zich zowel mannelijk als vrouwelijk voelen
- Zich tussen mannelijk en vrouwelijk in voelen
- Zich niet mannelijk en niet vrouwelijk voelen
- De hokjes en ideeën over 'man-zijn' en 'vrouw-zijn' in onze samenleving te beperkt vinden en zichzelf daar niet in thuis voelen.

1.4 Doel van de verkenning

Het doel van deze verkenning is in beeld te krijgen welke interventies er beschikbaar zijn in Nederland voor sociale professionals en vrijwilligers die een bijdrage willen leveren aan LHBT-emancipatie. We hebben om die reden enkel gezocht naar interventies die beschikbaar zijn via internet of via andere openbare plekken te verkrijgen zijn.

Na dit verkennende onderzoek doen we vervolgonderzoek naar wat er bekend is over de onderbouwing, praktijkervaringen en effectiviteit van de gevonden interventies. De beschrijvingen van deze interventies zullen bij gebleken effectiviteit in de *online* databank *Effectieve interventies in de sociale sector* geplaatst worden. De beschrijvingen maken inzichtelijk wat de sterke kanten van de interventie zijn en waar mogelijkheden voor kwaliteitsverbetering liggen. Op deze manier werken we toe naar ons einddoel: het beschikbaar maken van voldoende effectieve interventies gericht op LHBT-emancipatie. Dit betekent dat zowel professionals als vrijwilligers die zich willen inzetten voor LHBT-emancipatie weten welke methoden er beschikbaar zijn en dat zij deze kunnen inzetten in hun eigen regio.

1.5 Onderzoeksvraag

De centrale vraag van deze verkenning is:

Welke (overdraagbare) interventies hanteren sociale professionals, vrijwilligers of actieve burgers in Nederland voor LHBT-emancipatie?

Bij het in kaart brengen van de interventies letten we op de informatie die beschikbaar is via internet over:

- Doelen: wat is het beoogde doel van de interventie?
- Doelgroep: wie vormt de beoogde doelgroep waar de interventie zich op richt?
- Domeinen: in welke domeinen (bijvoorbeeld zorg, welzijn, onderwijs, et cetera.) wordt de interventie gebruikt?
- Aanpak: welke aanpak of welke technieken worden er gebruikt om de doelen te bereiken?
- Materiaal: is er informatie over of en waar er een handboek instructie, website, film of ander materiaal bijhorende bij de interventie beschikbaar is?
- Evaluatie- en effectonderzoek: is er informatie over een evaluatie en / of effectonderzoek te vinden?
- Toepassing: hoe lang en waar is de interventie al toegepast?

Tevens zullen we vermelden wie de ontwikkelaar is en wat de contactgegevens zijn.

1.5.1 Toelichting

Door de interventies te beschrijven aan de hand van de doelen, doelgroep en domeinen wordt duidelijk waar de meeste LHT interventies in Nederland op gericht zijn en wat de eventuele 'witte plekken' zijn die in de toekomst nog ingevuld zouden moeten worden. Wij kijken ook of er onderzoek beschikbaar is over de praktijkervaringen en effectiviteit van de interventie. Ten slotte kijken we ook naar wie de ontwikkelaar is en diens contactgegevens en het beschikbare materiaal zodat geïnteresseerden gemakkelijk contact op kunnen nemen met de ontwikkelaar voor eventuele vragen en diens materiaal kunnen inzetten.

1.5.2 Operationalisering begrippen

Onder *LHBT-emancipatie* bestaan we: *het proces gericht op het opheffen van ongelijkwaardigheid van LHBT-burgers in de samenleving.*

Deze definitie is gebaseerd op de definitie van emancipatie in de Thesaurus Zorg en Welzijn³. In het volgende hoofdstuk komt aan de orde welke activiteiten hieruit voortvloeien.

Als definitie van het begrip *interventie* hanteren wij: *een systematische en planmatige manier van handelen om een doel te bereiken.*

Met sociale professionals bedoelen we de beroepskrachten en vrijwilligers of actieve burgers, werkzaam in de sociale sector.

---

³ <http://www.thesauruszorgenwelzijn.nl/emancipatie.htm>

We hebben gezocht naar interventies die tot doel hebben een bijdrage te leveren aan zowel toenadering van – toegankelijkheid van de samenleving voor – als de toerusting van de LHBT-groep.

1.6 Resultaat

- Een overzichtslijst van interventies gericht op LHBT-emancipatie die worden gebruikt door sociale professionals, vrijwilligers en actieve burgers in Nederland.
- Aanbevelingen voor de toekomstige (door)ontwikkeling van interventies gericht op LHBT-emancipatie.

1.7 Onderzoeksopzet

Voor de beantwoording van de onderzoeksvraag hebben we de volgende stappen ondernomen.

Stap 1: databases en literatuur

De zoektocht naar de interventies is in databases en openbare literatuur uitgevoerd aan de hand van gerichte zoektermen. Dit vond plaats in het voorjaar van 2012. We hebben gezocht naar interventies die zijn ontwikkeld en uitgevoerd in Nederland.

Wij hebben gebruik gemaakt van de volgende bronnen en databanken.

- Websites van COC, Schorerstichting (opgeheven in 2012) en andere belangenorganisaties
- ILHIA: Internationaal Lesbisch/Homo Informatiecentrum en Archief
- Atria (in 2012 nog IIAV)
- SenSoa
- Gezond leven: databank met preventieve interventies
- PiCarta en Google
- Kennisdatabank MOVISIE
- MOVISIE literatuurcatalogus
- Twintig projecten gericht op seksuele diversiteit beschreven in de publicatie: 'Hoe anders mag je zijn?' (MOVISIE, 2010)
- Toolkit Bespreekbaarheid seksuele diversiteit (www.movisie.nl/tools/toolkit-bespreekbaarheid-seksuele-diversiteit)

Zoekwoorden die gebruikt zijn: homo-emancipatie, homoseksualiteit, homoseksuelen, algemene interventies, seksuele voorlichting, methodieken, lesbisch, biseksueel en transgender.

In de zoektocht is gefocust op interventies in het sociale domein. Interventies in bijvoorbeeld het bedrijfsleven zijn niet meegenomen in deze verkenning.

Stap 2: Checken aan de hand van criteria

Wij hanteerden de volgende criteria bij het samenstellen van de lijst met interventies.

1. Het moet om een interventie gaan, dat wil zeggen: een systematische en planmatige manier van handelen om een doel te bereiken.
2. De interventie is overdraagbaar, dus zodanig in een handboek uitgewerkt dat een geïnteresseerde professional ermee aan de slag kan.
3. De interventie is ten minste twee jaar in de praktijk toegepast.

Wanneer er twijfel bestond of de interventie aan de definitie en eisen voldeed, hebben we de interventie vooralsnog wel opgenomen. Het vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen of de interventie voldoet aan de criteria voor uitgebreide beschrijving en opname in de databank.

Bij een aantal interventies kwamen we er tijdens de verkenning achter dat zij niet voldoen aan de eisen. Deze interventies hebben we kort beschreven en opgenomen in bijlage 2. Mogelijk worden ze in de toekomst als praktijkvoorbeelden in de databank opgenomen.

Stap 3: Bespreken met experts

De conceptversie van deze verkenning is in september 2012 besproken met experts. Tijdens een expertmeeting zijn professionals uit het veld, waaronder ook de ontwikkelaars van diverse beschreven interventies, in gesprek gegaan over de verkenning. Er zijn hierdoor nog nieuwe interventies aan het licht gekomen en deze zijn toegevoegd aan de lijst. Tevens hebben de experts vooruitgeblikt op de volgende stap na dit verkennende onderzoek, namelijk het onderzoeken in hoeverre de gevonden interventies opgebouwd zijn als interventies die effectief zouden kunnen zijn.

1.8 Leeswijzer

In het tweede hoofdstuk lichten we toe wat LHBT-emancipatie inhoudt en in hoofdstuk 3 schetsen we de stand van zaken van LHBT-emancipatie in Nederland. Wat zijn de feiten over LHBT, wat is de situatie van deze groep in Nederland en wat zijn de aandachtspunten en -groepen binnen deze groep? Vervolgens bespreken we in hoofdstuk 3 de geïnterviewde interventies die sociale professionals in Nederland toepassen om participatie van de LHBT-groep te vergroten en uitsluiting te verkleinen. Tot slot presenteren we in hoofdstuk 4 de conclusies.

2 LHBT-emancipatie: ontwikkelingen en cijfers

In dit hoofdstuk schetsen we de ontwikkelingen en de huidige stand van zaken ten aanzien van LHBT in Nederland.

2.1 Maatschappelijke ontwikkelingen

Hoewel in Nederland homoseksualiteit op zichzelf sinds 1811 niet meer strafbaar is, was het lange tijd iets wat ondergronds beleefd werd vanwege de sociale, juridische en medische afkeuring ervan. Tot 1971 gold artikel 248bis van het Wetboek van Strafrecht, dat seksueel contact tussen meer- en minderjarigen (tussen de 16 en 21 jaar) van hetzelfde geslacht strafbaar stelde. De maximale gevangenisstraf bij overtreding was vier jaar. Heteroseksueel contact tussen volwassenen en minderjarigen (vanaf 16 jaar) was wel toegestaan (Keuzenkamp et al., 2010). Daarnaast was er afkeuring vanuit de medische hoek: zo stond homoseksualiteit nog tot 1990 in de internationale lijst van (psychische) ziekten (ICD lijst) van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO).

In de jaren zeventig vond er een grote omslag plaats in het denken over homoseksualiteit. In 1973 werd het in 1946 opgerichte COC officieel erkend als organisatie door de overheid. In de daaropvolgende twee decennia zijn er allerlei roze werkgroepen opgezet bij politieke partijen, vakbonden, gezondheidszorg, onderwijs en politie. In 1986 was er voor het eerst politieke aandacht in de vorm van een landelijke notitie over homobeleid en een coördinerend minister. Hierdoor kwam een aantal punten op de politieke agenda te staan. Mede dankzij de lobby van verschillende LHBT-organisaties (die destijds overigens nog homo-organisatie heetten) bleven ze ook op de agenda. In 1994 kwam er een Algemene Wet Gelijke Behandeling (AWGB) waarin seksuele oriëntatie werd opgenomen als non-discriminatiegrond. In 1997 werd het geregistreerd partnerschap gerealiseerd, een variant van het burgerlijk huwelijk, ook toegankelijk voor paren van hetzelfde geslacht. In 2001 is uiteindelijk het burgerlijk huwelijk opengesteld voor paren van hetzelfde geslacht. Sindsdien kunnen zij ook een kind adopteren.

Na openstelling van het burgerlijk huwelijk voor paren van hetzelfde geslacht leek de homo-emancipatie voltooid. Tegelijkertijd kwamen er echter veel signalen van homodiscriminatie en geweld tegen homo's. Gelijke rechten betekent niet automatisch sociale gelijkheid en acceptatie.

Met het aantreden van het vierde kabinet Balkenende (CDA, PvdA en ChristenUnie) in 2007 heeft het lesbisch en homo-emancipatiebeleid een flinke impuls gekregen. Ronald Plasterk, de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap die tot de val van het kabinet in februari 2010 het homobeleid in portefeuille had, bracht kort na zijn aantreden de nota *'Gewoon homo zijn. Lesbisch- en homo-emancipatiebeleid 2008-2011'* uit. In deze nota gaf het kabinet te kennen 'zich grote zorgen te maken over de intimidatie en geweldsincidenten, de aanhoudende meldingen van discriminatie en de uitingen van homohaar op internet van de afgelopen jaren' (Tweede Kamer, Vergaderjaar 2007-2008, deel 1). 'De homotolerantie is in de afgelopen decennia verbeterd', zo stelde het kabinet, 'maar de aanpak tot dan toe is niet afdoende geweest en dat moet beter.'

De hoofddoelstelling voor het lesbisch en homo-emancipatiebeleid is dat de houding van de bevolking tegenover homoseksuelen verbetert (Tweede Kamer, Vergaderjaar 2007-2008, deel 1). Om deze

doelstelling te behalen, zijn financiële middelen vrijgemaakt waarmee programma's zijn ontwikkeld. Het Koploperprogramma Lokaal LHBT-beleid is hiervan een voorbeeld.

Dit beleid is voortgezet in het eerste kabinet Rutte. Minister Van Bijsterveldt bracht in 2011 een beleidsbrief uit waarin de accenten op veiligheid en tolerantie liggen. Opvallend is dat er in het beleid van Van Bijsterveldt, en vervolgens ook onder minister Bussemaker in het tweede kabinet Rutte, niet langer wordt gesproken van 'homo-emancipatiebeleid' maar van LHBT-emancipatiebeleid. Sinds het kabinet Rutte I staan transgenders op de emancipatieagenda van de overheid. Eerder was deze groep niet expliciet onderwerp van het emancipatiebeleid. De biseksuelen waren al wel onderdeel van het lesbisch en homo-emancipatiebeleid maar zij werden eerder ook niet expliciet benoemd.

Zowel biseksuelen als transgenders kennen een eigen emancipatiestrijd naast die voor LHBT-emancipatie in het algemeen. Zo heeft de transgenderbeweging hard gestreden voor het versimpelen van de procedure om in je geboorteakte, in de gemeentelijke basis administratie (GBA), en in je paspoort van geslacht te mogen veranderen, zonder te hoeven voldoen aan de verplichte sterilisatie-eis. Op dit moment ben je nog verplicht om je te laten steriliseren indien je van geslacht wilt veranderen in de GBA en op identiteitsdocumenten⁴. De nieuwe wet is goedgekeurd door de Tweede Kamer in april 2013 en ligt nu bij de Eerste Kamer. Een andere strijd vanuit de transgenderbeweging is die van de-pathologisering: homoseksualiteit werd al eerder uit de Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) geschrapt maar de situatie van transgenders wordt hierin nog steeds genoemd. In de DSM van 2013 is wel iets veranderd: in plaats van over een 'genderidentiteitsstoornis' wordt daarin nu gesproken over genderdysforie⁵.

2.2 Feiten en cijfers

Aantal holebi's

Seksuele voorkeur onderzoeken is lastig. Breng je in kaart welke mensen seks hebben met iemand van hetzelfde geslacht? Of gaat het om de mensen die een relatie hebben met iemand van hetzelfde geslacht? Of om degenen die zich homo, lesbisch of bi noemen? Of kijk je naar wie zich (ook) aangetrokken voelt tot mensen van hetzelfde geslacht? Afhankelijk van de gekozen vraagstelling komen er verschillende percentages naar voren. Aantrekking tot mensen van hetzelfde geslacht (al dan niet in combinatie met aantrekking tot de andere sekse) komt het meest voor, gevolgd door 'ooit (ook) seks hebben gehad met iemand van hetzelfde geslacht'. Er zijn veel minder mensen die zich identificeren als homo, lesbisch of bi dan mensen die ooit seks hebben gehad met iemand van hetzelfde geslacht: zo'n 13% van de mensen heeft wel eens seks gehad met iemand van hetzelfde geslacht terwijl ongeveer 7% van de mannen zich homo of bi noemt en 6% van de vrouwen zich lesbisch of bi noemt (Bakker en Vanwesenbeeck, 2006 in: Keuzenkamp, 2012).

Volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau (Keuzenkamp, et al. 2012) zijn er 3% van de mannen en 1% van de vrouwen die zich uitsluitend tot mensen van het eigen geslacht aangetrokken voelen. Ook blijkt dat ruim 6% van de mannen en bijna 16% van de vrouwen enigszins of evenveel op mensen van

⁴ http://www.transman.nl/nieuws_bericht.php?p=864

⁵ <http://lgbtweekly.com/2013/05/21/psychiatric-bible-eliminates-gender-identity-disorder/>
<http://tgvnews.com/2013/05/disorder-up-how-dsm-changes-could-affect-the-transgender-community/>
<http://www.vreerwerk.org/meer-dan-twee/>

het eigen geslacht valt. Deze laatste groep, die als biseksueel getypeerd kan worden, is dus groter dan de groep van mensen wier seksuele voorkeur uitsluitend naar de eigen sekse uitgaat (Keuzenkamp et al. , 2012).

Aantal transgenders

Transgenders is een verzamelnaam voor een diverse groep mensen voor wie de hokjes 'man' en 'vrouw' niet vanzelfsprekend of te beperkend zijn voor hun identiteit en/of niet overeenkomen met hun lichamelijke situatie (Eisfeld et al. 20006; Boote et al. 2012; Felten, 2013). Uit onderzoek van Lisette Kuyper van Rutgers WPF uit 2012 blijkt het volgende over het aantal transgenders.

- Transvrouwen: tussen de 0,4 en 0.8% van de mensen die bij de geboorte als man zijn benoemd, voelt zich meer vrouw en overweegt om hiervoor operaties te ondergaan.
- Transmannen: tussen de 0,1 en 0,3% van de mensen die bij de geboorte als vrouw zijn benoemd, voelt zich meer man en overweegt om hiervoor operaties te onder gaan.
- Van de (biologische) mannen voelt 4,6% en van de (biologische) vrouwen voelt 3,2% zich psychisch evenveel man als vrouw. Dit is wat anders dan dat je de diepste wens hebt om het lichaam te hebben van een meisje/vrouw in plaats van het lichaam van een jongen/man dat je nu hebt of andersom.

Wanneer weet je 'het'?

* *Seksuele voorkeur*: De meisjes uit het SCP onderzoek 'Same Feelings' (Lisdonk & van Bergen, 2010) zijn gemiddeld 13,5 jaar oud als zij zich bewust worden van hun seksuele voorkeur en de jongens gemiddeld 12,6 jaar. Meisjes en jongens zwijgen gemiddeld ongeveer zo'n 3,5 jaar over hun seksuele voorkeur.

* *Genderidentiteit*: De helft van de respondenten in het SCP-onderzoek uit 2012 wist al voor het tiende levensjaar dat hun genderidentiteit niet overeenkwam met het geboortegeslacht. Degenen die als jongen zijn geboren, waren gemiddeld 14,1 jaar en de meisjes 12,4 toen ze zich dat realiseerden. Ze wisten vaak al langer dat er iets aan de hand was, maar meestal niet wat dat was.

2.2.1 De houding van de bevolking ten opzichte van holebi's

Het Sociaal en Cultureel Planbureau meldt in 2013 dat slechts 7% van de bevolking van 16 jaar en ouder vindt dat homo's en lesbo's niet vrij moeten zijn om te leven zoals zij willen. Het beeld van de acceptatie van biseksualiteit lijkt weinig te verschillen (Keuzenkamp & Kuyper, 2013). Het beeld wordt anders wanneer het gaat over acceptatie van rechten en homoseksuele uitingen. 6% van mensen is helemaal voor afschaffing van het 'homohuwelijk' en 20% van de mensen is tegen adoptie door homoseksuele paren (Keuzenkamp & Kuyper, 2013). Ook wordt het beeld anders wanneer het gaat om homoseksualiteit in de openbare ruimte. Uit onderzoek in 2010 bleek dat 29% van de ondervraagden zegt het aanstootgevend te vinden om twee mannen zoenend op straat te zien, 19% vindt dit aanstootgevend als het om twee vrouwen gaat en 14% heeft er moeite mee heeft als het om een man en een vrouw gaat (Keuzenkamp & Kuyper, 2013).

Er zijn grote verschillen in de acceptatie onder de verschillende levensbeschouwelijke groepen, aanhangers van politieke partijen, etnische groepen en leeftijdsgroepen. Zo vindt een minderheid (28%) van de Marokkaanse Nederlanders en de Turkse Nederlanders het goed dat het huwelijk is opengesteld voor paren van hetzelfde geslacht. Van de jongeren denkt slechts 5% dat een jongen of meisje openlijk op school zou kunnen vertellen over de eigen seksuele voorkeur (Keuzenkamp & Kuyper, 2013).

2.2.2 De houding ten opzichte van transgenders

Uit onderzoek van Rutgers WPF (Kuyper, 2012) komt naar voren dat acht tot negen procent van de bevolking zegt dat zij de vriendschap zal verbreken met iemand die in transitie gaat. Daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat 21,3% van de mensen liever niet omgaat met mensen van wie niet duidelijk is of zij man of vrouw zijn. Ook staat 41% van de bevolking negatief ten opzichte van operaties voor transgenders om van geslacht te veranderen: ze zijn het niet eens met de stelling dat het prima is als iemand van geslacht verandert door middel van operatie als die persoon er goed over nagedacht heeft.

2.2.3 In of uit de kast als holebi?

Een deel van de LHBT-groep komt niet altijd openlijk uit voor zijn of de seksuele voorkeur of genderidentiteit. Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen zijn veel vaker open over hun seksuele voorkeur dan biseksuelen: 97% van de homoseksuele mannen en 98% van de lesbische vrouwen is open tegenover ten minste één andere persoon. Van de biseksuele mannen is 50% en van de vrouwen 86% open over de seksuele voorkeur (Keuzenkamp et al., 2012).

Als we kijken naar het werk, zien we dat 66 % van de bi-mannen niet open is naar de directe collega's tegenover 7% van de homomannen. Van de bi-vrouwen is 37% niet open tegen directe collega's tegenover 4% van de lesbische vrouwen (Van Lisdonk & Kooiman, 2012).

Van de transgenders die meededen aan het onderzoek van het SCP (Keuzenkamp, 2012), leeft ruim de helft altijd volgens de genderidentiteit en nog eens 17% bijna altijd. Tien procent doet dat bijna nooit. Maar waarschijnlijk zijn de respondenten van dit onderzoek geen representatieve groep, omdat zij voor het merendeel zijn geworven via netwerken en kanalen van transgenders, aldus het SCP. Het aandeel transgenders in Nederland 'in de kast', is waarschijnlijk groter, zo meent het SCP. Als het gaat om werk, is bijna de helft van de transgenders die meededen aan het onderzoek van het SCP op het werk niet open over het transgender-zijn (Keuzenkamp 2012).

Voor holebi jongeren is het vaak moeilijk om uit te komen voor hun seksuele voorkeur op school. Slechts 5% van de jongeren denkt dat je daar op school voor kunt uitkomen, 36% van de jongeren denkt dat dit alleen tegenover vrienden kan, 30% denkt dat je het voor iedereen geheim moet houden en 29% weet het niet (Keuzenkamp et al., 2010). Of je als transgenderjongere kunt uitkomen voor je genderidentiteit op school, is (nog) niet onderzocht.

2.2.4 Negatieve opmerkingen

De LHBT-groep krijgt vaak te maken met negatieve uitingen ten aanzien van seksuele voorkeur en / of genderidentiteit. In 2010 heeft 29% van de homoseksuele mannen en 23% van de lesbische vrouwen in de openbare ruimte vervelende reacties gekregen die te maken hadden met hun seksuele voorkeur. (Keuzenkamp et al., 2012).

Uit onderzoek onder transgenders bleek dat 42% van de deelnemers het afgelopen jaar te maken had gehad met negatieve reacties. Het ging onder andere om schelden, fysiek geweld, bedreiging en seksuele intimidatie (Keuzenkamp et al., 2012).

2.2.5 Het welbevinden van holebi's

Verschillende onderzoeken uit binnen- en buitenland tonen aan dat het welbevinden van de LHBT-groep minder goed is dan dat van hetero's. Zij hebben vaker last van depressies en ze hebben vaker suïcide overwogen dan heteroseksuele mannen en vrouwen. Uit onderzoek van het SCP (Keuzenkamp et al., 2012) is gebleken dat 20% van de homoseksuele mannen en 22% van de lesbische vrouwen als psychisch ongezond kan worden gekarakteriseerd. Daarbij hebben jonge LHBT vaak een nog slechtere psychische gezondheid dan oudere LHBT. Holebi's die gedurende de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek negatieve reacties kregen vanwege hun seksuele voorkeur, zijn vaker psychisch ongezond dan degenen die geen negatieve reacties kregen (Keuzenkamp et al., 2012).

Minderheidstress

Iedereen kan te maken krijgen met stressvolle en spanningsvolle situaties: stress op je werk of op school, over hoe je de rekeningen moet betalen of door bijvoorbeeld relatieprikkelers. Maar mensen die een minderheid zijn zoals mensen die homo, lesbo, bi en / of transgender zijn, kunnen daarnaast te maken krijgen met stress die voortkomt uit hun 'anders' zijn. Het gaat vooral om stress of spanning doordat je bijvoorbeeld geweld hebt meegemaakt, piekert over wat je nu precies voelt, bang bent dat anderen 'er achter komen', of omdat jij je eenzaam voelt en denkt dat je de enige bent die zich zo voelt. Dit wordt *minderheidsstress* genoemd (Meyer, 2003; Renkens, Felten & Schuyf, 2011; Felten, 2013).

2.2.6 Het welbevinden van transgenders

Twee derde van de transgenders die meededen aan het SCP onderzoek (Keuzenkamp et al., 2012), gaf aan zich eenzaam te voelen, een kwart zelfs in (zeer) sterke mate. Onder de Nederlandse bevolking voelt 30% zich eenzaam en 10% (zeer) eenzaam. Ook kwam naar voren dat de helft psychische problemen heeft en 14% ernstig psychisch ongezond te noemen is. Onder de rest van de bevolking gaat dat om respectievelijk 14% en 2% (Keuzenkamp et al., 2012).

2.2.7 Suïcidaal gedrag onder LHBT

Suïcidaal gedrag komt vaker voor onder LHBT. Homo's, lesbo's en bi's die vaker te maken hebben met een gebrek aan zelfacceptatie, een gebrek aan acceptatie van de ouders en negatieve reacties vanuit de omgeving, zijn vaker suïcidaal dan andere homo's, lesbo's en bi's (Keuzenkamp et al., 2012). Homo-, lesbische en bi-jongeren uit SCP-onderzoek die meer homonegativiteit meemaken, zijn

vaker suïcidaal (Van Bergen en Van Lisdonk, 2010). Suïcidaal gedrag onder transgenders komt nog veel vaker voor dan onder homo's, lesbo's en bi's (Keuzenkamp et al., 2012).

	Volwassenen algemeen	Homo, lesbische en bi volwassenen	Transgender volwassenen	Jongeren algemeen	Homo, lesbische en bi jongeren	Transgender jongeren
Denken aan zelfmoord	8%	44%	70%	11%	50%	<i>Cijfers onbekend</i>
Zelfmoordpoging gedaan	2%	8%	21%	3%	12%	<i>Cijfers onbekend</i>

Cijfers zijn afgerond. Schema overgenomen uit 'Kijk jij al door een roze bril' (Felten, 2013) en gebaseerd op basis van SCP-onderzoek (2010, 2012) en Trimbos (2006, 2011)

2.3 Kwetsbare LHBT

Veel LHBT slagen erin goed te participeren in de samenleving, soms door compromissen te sluiten door bijvoorbeeld niet altijd even openlijk te zijn over hun leefsituatie of gevoelens. Zij passen hun gedrag aan om negatieve reacties te voorkomen (Keuzenkamp et al., 2012). Hoewel alle LHBT gezien de maatschappelijke context een zeker risico lopen op sociale uitsluiting en discriminatie, zijn er wel verschillen gesignaleerd binnen de LHBT-groep.

Allereerst is de sociale acceptatie van biseksuelen en van transgenders minder dan die van homomannen en lesbische vrouwen. Biseksuelen hebben ook meer negatieve ervaringen dan homomannen en lesbische vrouwen (Van Lisdonk & Kooiman, 2012). Voor transgenders spelen er vragen en dilemma's rondom transitie die niet spelen voor holebi's. Het gaat onder andere om de lange wachtlijsten en om het ontbreken van vergoedingen voor het aanpassen van secundaire geslachtskenmerken (Keuzenkamp 2012). Daarnaast heeft het transitieproces vaak een grote impact. Het blijkt vaak een kwetsbare periode. Zo voelen transgenders die bezig zijn met het transitieproces zich het vaakst onveilig in hun buurt en zijn zij in het afgelopen jaar het vaakst negatief bejegend. Zij hebben ook het meest last van psychische problemen (Keuzenkamp et al., 2012).

Ten tweede zijn binnen de totale LHBT-groep die mensen het meest kwetsbaar die ook deel uit maken van een andere minderheidsgroep. Zij hebben last van 'dubbele vormen' van uitsluiting en/of bevinden zich in een sociaal onverschillige of zelfs vijandige omgeving. Voorbeelden van burgers die kwetsbaar zijn door dubbele vormen van uitsluiting, zijn LHBT met een beperking en chronisch zieken. Voorbeelden van LHBT die kwetsbaar zijn door hun sociale omgeving zijn ouderen, jongeren, niet-westerse migranten en streng religieuzen. Hieronder gaan we kort in op de situatie van deze kwetsbare groepen.

2.3.1 LHBT met een beperking of chronische ziekte

De laatste jaren groeit het maatschappelijk besef dat mensen met een beperking ook LHBT-gevoelens kunnen hebben. Over LHBT met een beperking en / of chronische ziekte wordt ook steeds meer bekend. Aan de ene kant kunnen zij moeilijk terecht binnen de (reguliere en commerciële) LHBT-

subcultuur. Aan de andere kant kunnen zij vaak ook hun verhaal niet kwijt binnen de eigen sociale omgeving. In de 'heteronormatieve' context van tehuizen en verenigingen voor chronisch zieken en gehandicapten is seksualiteit op zich al moeilijk bespreekbaar (Schuyf & Dankmeijer, 2006).

Over een verstandelijke beperking is bekend dat holebi's met een beperking te maken kunnen hebben met pesterijen en discriminatie. Er heest veel 'homonegativiteit', zowel onder mensen zonder verstandelijke beperking als onder mensen met een verstandelijke beperking (Van Leussen & Van de Steeg, 2011). Extra probleem is dat onder de begeleiders van deze doelgroep nog handelingsverlegenheid heerst wat betreft het onderwerp homoseksualiteit en seksualiteit (idem). Over transgenders met een verstandelijke beperking is geen onderzoek bekend, maar te verwachten is dat genderidentiteit net als homoseksualiteit nog niet goed bespreekbaar is onder mensen met een verstandelijke beperking en het personeel dat hen begeleidt.

2.3.2 Niet-Nederlandse afkomst

Mensen met (mede) een niet-Nederlandse afkomst staan gemiddeld negatiever ten opzichte van LHBT dan anderen. Van de Turkse Nederlanders is 54% het eens met de stelling dat homomannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen en bij de Marokkaanse Nederlanders is dat 62%. Onder Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders is dit percentage hoger: 84% resp. 86%. Ter vergelijking: onder de autochtone bevolking is dit 91% (Keuzenkamp & Kuyper, 2013). Het SCP (Keuzenkamp & Kuyper, 2013) geeft echter aan dat Huijnk & Dagevos in 2012 hebben uitgezocht dat deze geringe acceptatie voor bijna 60% verklaarbaar is door religie, sociaaleconomische status en demografische factoren. In het bijzonder religie bleek belangrijk, dit aspect verklaart ruim 40% van het verschil tussen autochtonen en mensen met een niet-westerse migrantenachtergrond. Ook het al dan niet hebben van betaald werk, het opleidingsniveau en de leeftijd spelen mee (Keuzenkamp & Kuyper, 2013).

Mensen met LHBT-gevoelens die bovendien van niet-Nederlandse afkomst zijn, kunnen in de problemen komen als hun gevoel niet geaccepteerd wordt door henzelf, hun familie, hun omgeving of hun geloof. Kort samengevat gaat het doorgaans om een innerlijk conflict tussen hun gevoel, hun geloof en hun loyaliteit naar hun sociale omgeving, ook wel 'dubbelbinding' genoemd (Pierik, 2007; Pierik & Rothuizen, 2010). Het westerse emancipatiemodel, waarin volledige 'coming out' centraal staat, sluit vaak niet aan bij deze groep. Hierdoor kunnen zij ook vaker minder goed een 'plek' vinden in de doorgaans 'witte' LHBT-organisaties (Pierik, 2007; Pierik & Meintser, 2008). Een ander knelpunt is dat LHBT uit meer traditionele migranten- en vluchtelingenfamilies te maken kunnen krijgen met eerge relateerd geweld (Felten & Bakker 2012).

2.3.3 Christelijke orthodoxen

Mensen die vaak naar de kerk gaan, staat gemiddeld negatiever ten opzichte van homoseksualiteit dan anderen: 26% van de mensen die minstens één keer in de week gaan, wijst homoseksualiteit af (Keuzenkamp & Kuyper, 2013). De combinatie van een christelijke levensovertuiging hebben én lesbisch, homo, biseksueel of transgender zijn, kan daarom spanningen en conflicten opleveren. Voor christelijke LHBT spelen vragen als: durf ik uit de kast te komen in de kerk? Wat vindt God van homoseksualiteit? Keurt de Bijbel transseksualiteit af? (De Wolf, Van Hoof & Van den Berg, 2012). Uit de verhalen van christelijke LHBT zoals verzameld door LCC en MOVISIE, komt naar voren dat homoseksualiteit en geslachtsverandering in eerste instantie niet zouden mogen vanuit de Bijbel. Bij dit verbod speelt het verschil mee dat sommige kerken aanbrengen tussen homofilie en biseksueel

gedrag: je mag de gevoelens wel hebben, maar je mag er niet naar handelen, dus geen relatie aangaan met iemand van hetzelfde geslacht. 'Homofiel zijn' wordt op die manier door sommige kerken niet verboden, maar homoseksueel zijn wel (idem).

In de onderzoeken van het SCP zien we dat christelijke LHBT meer problemen kunnen ervaren. Zo ervaren homoseksuelen die gelovig zijn opgevoed minder acceptatie van zowel hun vader als hun moeder (Van Lisdonk & Kooiman, 2012).

2.3.4 Ouderen

De problemen van LHBT-ouderen hebben te maken met hun generatie en geschiedenis. De meeste LHBT die nu oud zijn, zijn vaak pas later in hun leven uitgekomen voor hun seksuele voorkeur (Doornink, 2013). Er zijn diverse problemen waarmee 'roze ouderen' kunnen worden geconfronteerd. Zij lopen allereerst meer dan ouderen in het algemeen een groot risico om in een sociaal isolement terecht te komen en eenzaam te worden. Voor hen is het lang niet altijd vanzelfsprekend dat ze een netwerk van familie en vrienden om zich heen hebben (Doornink, 2013; Schuyf, 2013). Een ander probleem is dat het vanwege een slechtere mobiliteit voor oudere LHBT moeilijker is om gelijkgestemden te ontmoeten dan voor jongere en fittere LHBT. Dat vergroot het isolement en de eenzaamheid (idem). Komen roze ouderen terecht in een afhankelijkheidssituatie, bijvoorbeeld in een verzorgingshuis, dan kan het gebeuren dat ze niet uitkomen voor hun seksuele voorkeur naar medebewoners of personeel, omdat ze bang zijn om buitengesloten en gepest te worden (idem).

2.3.5 Jongeren

Jonge LHBT staan voor de uitdaging om een weg te vinden in een samenleving waarin zij niet de norm zijn. Ze moeten met vallen en opstaan leren omgaan met mensen die geen rekening houden met hun 'anders' zijn of hen soms ronduit vijandig benaderen. Dat is niet altijd gemakkelijk.

Lesbische, homo-, bi- en transgenderjongeren voelen zich vaak al op jonge leeftijd anders dan anderen, maar ze kunnen hun gevoelens niet altijd meteen een naam geven (Felten, 2013).

Uit onderzoek van het SCP in 2010 onder holebi jongeren blijkt dat wanneer deze jongeren voor zichzelf hun holebi-gevoelens duidelijk hebben, zij hun omgeving daar meestal niet direct van op de hoogte stellen. Meisjes wachten er gemiddeld drie jaar mee en jongens 3,7 jaar voordat ze iemand voor het eerst vertellen over hun seksuele voorkeur (Lisdonk & Van Bergen, 2010).

Uit hetzelfde SCP-onderzoek blijkt dat één op de acht homo- en bi-jongens en één op de zeven lesbische en bi-meisjes vaak tot heel vaak last heeft van depressieve klachten (idem). Uit dat onderzoek kwam ook naar voren dat de helft van de homo-, lesbische en bi-jongeren wel eens aan zelfmoord denkt. Ook doen homo-, lesbische en bi-jongeren veel vaker een zelfmoordpoging dan andere jongeren. Uit recent gepubliceerd onderzoek blijkt dat pesten hiervoor de grootste voorspeller is (Van Bergen et al., 2012). De verwachting is dat dit mogelijk nog hoger ligt onder transgenderjongeren, aangezien uit het SCP-rapport *Worden wie je bent* blijkt dat 70% van de transgenderrespondenten ooit aan zelfmoord heeft gedacht en 20% van hen ooit een zelfmoordpoging heeft gedaan (Keuzenkamp et al., 2012).

3 LHBT-emancipatie: wat is dat?

Emancipatie is een proces gericht op het opheffen van ongelijkwaardigheid van een groep burgers. Maar wat houdt dit concreet in wanneer je gaat werken aan emancipatie? Waar zijn je interventies, aanpakken of projecten dan op gericht? In dit hoofdstuk introduceren we een aantal denkkaders hiervoor en introduceren en onderbouwen we het denkkader dat wij zelf hanteren.

3.1.1 Wettelijk kader

Het eerste artikel van onze grondwet verwoordt het gelijkheidsbeginsel en het discriminatieverbod. Het artikel regelt in beginsel de verhouding tussen overheid en de burger. In het artikel staat: "Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan."⁶

Daarnaast is er nog meer en specifiekere wetgeving van belang. Want hoewel artikel 1 van de Grondwet het gelijkheidsbeginsel tot uitdrukking brengt, geeft het nog niet aan wat dit betekent voor de relatie tussen burgers. In 1994 trad de Algemene Wet Gelijke Behandeling (AWGB) in werking. Deze wet spitst zich wel toe op gelijke behandeling in de context van verschillende relaties. De AWGB stelt: "(...) dat het wenselijk is om, mede in verband met artikel 1 van de Grondwet, ter bevordering van de deelneming op gelijke voet aan het maatschappelijk leven, bescherming te bieden tegen discriminatie op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat, dat het daarom wenselijk is behoudens wettelijke uitzonderingen onderscheid op deze gronden te verbieden en dat het in verband met de handhaving van dit verbod wenselijk is een Commissie gelijke behandeling in te stellen."⁷ Discriminatie van transgenders valt onder discriminatie van 'geslacht' zo blijkt uit jurisprudentie. Transgender Netwerk Nederland (TNN) – belangenorganisatie voor en door transgenders – vindt dat deze grond te weinig bescherming biedt. Wanneer genderidentiteit en -genderexpressie als discriminatiegrond benoemd worden, is dit volgens TNN de erkenning van de discriminatie die transgender personen ervaren⁸.

3.1.2 Kruispuntdenken

Het Kruispuntdenken is de Nederlandse term voor 'intersectionaliteit' (Wekker & Lutz, 2001). Volgens deze theorie zijn verschillende assen van maatschappelijke betekenisgeving allemaal cruciaal voor ons gevoel van wie we zijn, onze identiteit. Wij leven onze levens op de kruispuntpunten van onder andere sekse, etniciteit, sociaaleconomische positie, nationaliteit, seksuele voorkeur en het al dan niet hebben van een beperking (Crenshaw, 1994; Wekker & Lutz, 2001). Het Kruispuntdenken gaat over verschillende vormen van onderdrukking tegelijkertijd. Die verschillende 'assen' van anders zijn snijden elkaar en versterken elkaar. Het Kruispuntdenken is gebaseerd op een aantal vooronderstellingen, die we hieronder samenvatten in drie principes.

---

⁶ Geraadpleegd op http://www.art1.nl/artikel/1198-Artikel_1_van_de_Grondwet

⁷ Geraadpleegd op http://wetten.overheid.nl/BWBR0006502/geldigheidsdatum_13-08-2011

⁸ <http://transgendernetwerk.nl/themas/wetgeving/>

- Mensen horen nooit tot één bepaalde afgebakende groep. Verschillen tussen mensen worden in onze samenleving vaak voorgesteld als dichotoom (óf-óf): je bent allochtoon of autochtoon, mannelijk of vrouwelijk, heteroseksueel of homoseksueel, et cetera.
- Verschillen tussen mensen gaan gepaard met verschillen in macht. Het is geen toeval dat op de hoogste posities in politiek en bedrijfsleven heteroseksuele mannen van Nederlandse afkomst uit de middenklasse in de meerderheid zijn. Man, autochtoon en hetero zijn wordt vaak in onze samenleving gezien als normaler of zelfs beter. Dit is zo vanzelfsprekend dat het doorgaans niet benoemd wordt (Wekker & Lutz, 2001; Van Mens-Verhulst, 2009-a). Dat wat als norm wordt gezien, is een 'ongemarkeerde categorie' (Wekker & Lutz, 2001).
- Verschillen zijn niet statisch maar altijd in beweging. Vaak worden verschillen alleen voorgesteld als statisch: een man blijft altijd een man, een allochtoon wordt nooit een autochtoon, een hetero blijft altijd een hetero (Van Mens-Verhulst, 2009-a). Maar in de praktijk zijn verschillen vaak niet statisch: mensen kunnen van geslacht wisselen en hebben verschillende relaties in hun leven met mensen van verschillend geslacht.

3.1.3 Empowerment

De *empowerment benadering* van Prof. dr. Tine van Regenmortel gaat er vanuit dat elke burger volwaardig deel moeten kunnen nemen aan de samenleving. Het gaat daarbij niet alleen om scholing, arbeid en financiën, maar ook om 'erbij horen' (Van Regenmortel, 2010, 2011).

Macht en kracht zijn centrale begrippen in de empowermentbenadering. Werken aan empowerment betekent streven naar het vergroten van de macht of regie, of greep op het leven van de burger door meer controle, een kritisch inzicht in de omgeving en daadwerkelijke actie om invloed uit te oefenen. De empowermentbenadering spitst zich toe op kwetsbare burgers. Een niet-kwetsbare burger kan gebruik maken zijn / haar eigen macht en invloed om kwetsbare burgers de mogelijkheid te geven om zichzelf te empoweren (Van Regenmortel, 2011).

Empowerment is gelaagd: het speelt op verschillende niveaus en deze niveaus zijn met elkaar verbonden. De empowermentbenadering gaat er vanuit dat sociale problemen ontstaan en worden bestendigd door een samenspel van factoren op verschillende niveaus (Van Regenmortel, 2009). Het gaat om het individuele of psychologische, het sociale en sociaal-politieke of maatschappelijke niveau. Op het individuele niveau spreekt Van Regenmortel (2008, 2011) over het versterken van de 'power from within': je versterkt de kracht die de persoon zelf in zich heeft. Op het sociale niveau gaat het om het activeren van sociale steun van bijvoorbeeld familie of vrienden of mensen in dezelfde positie. Dit wordt de 'power with' genoemd: je versterkt de kracht vanuit de omgeving.

Het sociaal-politieke niveau gaat over meer macht verwerven voor groepen kwetsbare burgers. Voorbeelden die Van Regenmortel (2008, 2011) noemt, zijn het veranderen van vooroordelen, betere toegankelijkheid van voorzieningen en hulpbronnen, betere kwaliteit van zorg, het beïnvloeden van wet- en regelgeving en het bestrijden van stigma's. Dit wordt de 'power to' genoemd: het gaat erom de samenleving voor kwetsbare burgers te verbeteren.

3.1.4 Keuze: Toenadering, toegankelijkheid en toerusten

MOVISIE kiest voor het denkkader van empowerment als het gaat om LHBT-emancipatie. Het gaat om een richtinggevend drieluik, gebaseerd op de indeling van Van Regenmortel: toegankelijkheid, toenadering en toerusting.

- 'Toegankelijkheid': het accent ligt op het toegankelijk maken van voorzieningen, organisaties of een bepaalde omgeving voor iedereen of voor bepaalde groepen. Dit is wat Van Regenmortel (2008, 2011) benoemt als de 'power to'; professionals en vrijwilligers in het sociale domein zetten hun macht en invloed in om de toegankelijkheid van sociale voorzieningen en uiteindelijk de hele samenleving te verbeteren.
- 'Toenadering': het accent ligt op het bereiken van een groep die vooralsnog niet bereikt wordt met beleidsmaatregelen, initiatieven, et cetera. Het verbeteren van sociale contacten staat hierbij centraal, in het bijzonder met mensen die in eenzelfde positie verkeren. Dit is wat Van Regenmortel (2008, 2011) benoemt als de 'power within'; professionals en vrijwilligers in het sociale domein werken aan het versterken van de kracht van de omgeving.
- 'Toerusting': het accent ligt op het toerusten van bepaalde groepen om mee te kunnen doen in de samenleving, bijvoorbeeld door het vergroten van kennis en vaardigheden. Dit is wat Van Regenmortel (2008, 2011) benoemt als de 'power from within'; professionals en vrijwilligers in het sociale domein zetten zich in om de kracht in de persoon zelf te versterken.

De reden dat MOVISIE kiest voor deze indeling, is dat zij alle componenten bevat die van invloed zijn op in- en uitsluiting die Van Regenmortel noemt, namelijk het maatschappelijke niveau, het niveau van sociale context en het individuele niveau. Het is daarmee een inclusieve benadering van emancipatie.

4 Interventies

De 24 gevonden interventies zijn pogingen van sociale professionals, vrijwilligers of actieve burgers om uitsluiting van de LHBT-groep(en) tegen te gaan en hun participatie te vergroten. Vaak worden deze interventies opgezet vanuit een organisatie. Soms door een specifieke organisatie voor LHBT, maar ook organisaties met een algemeen maatschappelijke doelstelling ontwikkelen interventies. Meestal richten de interventies zich op meerdere personen tegelijkertijd of op verschillende sectoren in de samenleving.

Op basis van de in hoofdstuk 2 beschreven kaders is ervoor gekozen de interventies in te delen volgens de termen 'toenadering', 'toerusting' en 'toegankelijkheid'. Veel interventies richten zich op specifieke domeinen, zoals onderwijs, welzijn, zorg /gezondheid. Sommige interventies zijn gericht op de interculturele samenleving en/of religieuze aspecten. We hebben in deze verkenning een sub-indeling gemaakt op de twee domeinen met de meeste interventies: Onderwijs en Zorg & Welzijn.

4.1 Interventies gericht op Toegankelijkheid: Domein Zorg & Welzijn

4.1.1 De Roze loper

De Roze Loper is een Kiwa-certificaat voor LHBT-vriendelijke (ouderen)zorginstellingen, dat wordt toegekend na een Tolerantiescan. Kiwa is een certificerende instelling in kwaliteitszorg. Deze Tolerantiescan heeft als doel de sociale acceptatie van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuele mensen te bevorderen door een klimaat te creëren waarin LHBT zich veilig en prettig voelen. De Tolerantiescan laat instellingen zien in hoeverre hun aanbod aansluit bij de doelgroep. Het instrument prikkelt de bewustwording bij directie en medewerkers van zorginstellingen. Er wordt gekeken naar zaken als: zijn er activiteiten voor 'roze' ouderen, is het personeel specifiek getraind en wordt bij intakes gevraagd naar de geslachtsneutrale term 'partner' of juist naar een 'echtgeno(o)t(e)'.

Aanpak

- De procedure begint met het invullen van het aanmeldingsformulier. Binnen vijf werkdagen worden per e-mail de inloggegevens verstuurd waarmee de Kiwa Tolerantiescan ingevuld kan worden.
- COC Nederland selecteert op basis van vastgestelde criteria – geografische ligging, grootte van de instelling en de score van de Tolerantiescan – de instellingen voor het uitvoeren van een audit.
- Gegevens van de Tolerantiescan worden doorgegeven aan Kiwa Nederland.
- Kiwa Nederland neemt contact op om een afspraak te maken voor een audit.
- De audit wordt in een dag uitgevoerd. Deze bestaat uit interviews met verschillende mensen binnen de instelling.
- Er volgt een rapportage van de audit aan COC Nederland.
- Aan de hand van de rapportage volgt een advies over de homovriendelijkheid van de instelling.
- Bij een positief resultaat wordt het certificaat Kiwa Tolerantiescan (looptijd drie jaar) uitgereikt en de Roze Loper. Tussentijds vinden er ook opvolgingsaudits plaats.

Doelgroep

Ouderenzorg en welzijnssector.

Doel/resultaat

De Tolerantiescan heeft als doel de sociale acceptatie van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuele mensen te bevorderen in de zorg.

Ontwikkelaar

COC Nijmegen heeft de interventie ontwikkeld. De interventie is landelijk uitgerold door het Consortium 50+ (COC Nederland, MOVISIE en ANBO).

Contactgegevens

www.RozeZorg.nl, deze website wordt beheerd door COC Nederland

T: 020 623 45 96

E: info@coc.nl

Materiaal

De vragen van de Tolerantiescan staan online en kunnen als handreiking beschouwd worden: www.rozezorg.nl/loperScan/downloadQuestionsPDF.

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De interventie is sinds 2008 in 36 instellingen toegepast.

4.1.2 Toolkit voor woonzorgcentra en thuiszorginstellingen

Korte omschrijving

Als een instelling het 'Roze Lopertraject' doorlopen heeft en nog meer wil doen voor roze bewoners is er een Toolkit beschikbaar. Het consortium Roze 50+ Nederland (ANBO, COC, MOVISIE en Vilans) heeft deze ontworpen. Deze Toolkit is gericht op het management, professionals, vrijwilligers en bewoners van woonzorgcentra en thuiszorginstellingen. Zij kunnen de Toolkit gebruiken als blauwdruk voor homovriendelijke zorg. Voor directie en werkers binnen zorginstellingen biedt hij concrete instrumenten voor het creëren van een homovriendelijke cultuur en voor zorg, bejegening, beleid en ondersteuning voor LHBT-bewoners.

Aanpak

In de toolkit kan de zorginstelling kiezen uit verschillende onderdelen, zoals adviesgesprekken, trainingen, een spel, een fototentoonstelling en een theatervoorstelling.

De toolkit bevat de volgende onderdelen.

- Training Roze Ouderen voor professionals
- Voorlichting professionals en bewoners
- Wie van de Drie? quiz
- Fototentoonstelling
- Roze Reminiscentiegroep
- De stadsverteller
- Dialoogbijeenkomst
- Regenboogkunst maken
- Documentaire Bij ons in de Jordaan
- Stijldansen
- Roze Koren

- Out Roze, een documentaire voorstelling
- Terug in de Kast, een vrolijke voorstelling
- Ik weet het nog heel goed, over homoseksualiteit en dementie
- Interactief Theater over Pesten
- Vrolijk Roze, over vroeger en nu
- Hollandsche Pot, een muzikale reis

Doelgroep

Ouderenzorg en welzijnssector.

Doel/resultaat

Homovriendelijkheid in de zorg bevorderen.

Ontwikkelaar

De Toolkit is ontwikkeld door het consortium Roze 50+ Nederland (ANBO, COC, MOVISIE en Schorer). Schorer is in 2012 opgeheven en maakt niet langer deel uit van het consortium. Vilans is daarvoor in de plaats gekomen.

Contactgegevens

Roze 50+ Nederland

T: 030 233 00 60 (ANBO)

E: info@roze50plus.nl

Of via het contactformulier op de website: <https://www.roze50plus.nl/contact>

Materiaal

De Toolkit staat online en is te downloaden via:

www.roze50plus.nl/assets/uploads/docs/toolkituitgebreid.pdf

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De interventie wordt toegepast sinds 2008.

4.1.3 Training ouderenadviseurs: De Roze Rimpels

Korte omschrijving

'Roze Rimpels' is als project gestart in 1999 vanuit een initiatief van homoseksuele en lesbische ouderen en de gemeente Rotterdam. Sindsdien hebben al vele zorgcentra en welzijnsinstellingen een training gevolgd van Rotterdam Verkeert (nu RotterdamV). In het ROOR (Roze Ouderenoverleg Rotterdam) overleggen betrokkenen van diverse zorginstellingen over de ontwikkelingen in de ouderenzorg en rond de Roze Loper. Het ROOR wordt ondersteund door RotterdamV.

Aanpak

Onder de noemer 'Roze Rimpels: homoseksualiteit in de ouderenzorg' biedt RotterdamV themabijeenkomsten en trainingen aan voor ouderenadviseurs, ouderenwerkers en verzorgenden. De professionals krijgen inzicht in de speciale positie van roze ouderen en ontwikkelen vaardigheden om aandacht en zorg op maat te geven. Bekendheid met de achtergrond van roze ouderen en hun

verschillende leefstijlen kan een toegankelijke houding bevorderen. Ook kan kennis van de roze sociale kaart nuttig zijn voor verwijzingen. De trainingen en themabijeenkomsten gaan uit van de rol en functie van de beroepskrachten en sluiten aan bij hun praktijkervaringen. Alle trainingen, themabijeenkomsten en andere activiteiten voor hulpverleners en managers binnen de ouderenzorg beginnen bij het *beseft* dat homoseksuele en lesbische ouderen bestaan en bij het *inzicht* in de valkuilen en de impact van de onzichtbaarheid. *Kennis* over deze doelgroep, de sociale kaart en *vaardigheden* zoals het stellen van relevante vragen, komen uitgebreid aan de orde. Alles staat of valt uiteindelijk bij de attitude en bereidheid van de hulpverlener om hier in de praktijk vorm aan te geven.

Doelgroep

Ouderenadviseurs, ouderenwerkers, intra- en extramuraal verzorgenden en thuiszorgmedewerkers.

Doel/resultaat

Het vergroten van kennis, inzicht en vaardigheden op het gebied van ondersteuning van de oudere homoseksuele en/of lesbische cliënt.

Ontwikkelaar

De ontwikkelaar Rotterdam Verkeert werkt nu onder een nieuwe naam: RotterdamV. RotterdamV biedt training en advies rond homoseksualiteit.

Contactgegevens

RotterdamV
Weena 877
3013 AL Rotterdam
Postbus 2566
3000 CN Rotterdam
T 010 – 414 94 06
E info@rotterdamv.nl
www.rotterdamv.nl

Materiaal

Een uitgebreide beschrijving van de training is te vinden op: www.rotterdamv.nl/publicaties/roze-rimpels-homoseksualiteit-in-de-ouderenzorg/

Er is geen handboek gevonden.

Evaluatie en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De training is de afgelopen jaren aan verschillende zorginstellingen gegeven.

4.1.4 Dialoogproject in Amsterdam/Youth Spot

Korte omschrijving

LHBT hebben regelmatig last van agressie door jongeren. Hoe kunnen jongerenwerkers beter openstaan voor homoseksualiteit en optreden tegen homovijandigheid? En hoe kunnen zij ervoor zorgen dat LHBT-jongeren zich welkom voelen bij de door het jongerenwerk georganiseerde activiteiten?

Via een doordacht stramen kregen jongerenwerkers voorlichting over homoseksualiteit en gingen ze in gesprek met homoseksuele mannen en vrouwen. Vervolgens zijn ze getraind in het omgaan met homoseksualiteit en homovijandigheid binnen de praktijk van het jongerenwerk.

Aanpak

Aan de hand van een introductiebijeenkomst, gesprekken met individuele teamleden, een voorlichtingsbijeenkomst, dialoogbijeenkomsten en trainingsbijeenkomsten wordt gewerkt aan de volgende doelen.

- Jongerenwerkers leren hun eigen positie ten opzichte van homoseksualiteit te bepalen.
- Het doorbreken van negatieve beeldvorming over homoseksuele mannen en vrouwen.
- Het vergroten van kennis, inzicht en vaardigheden in het werken met de beoogde doelgroep.
- Verdieping van de problematiek van homoseksuele jongeren in het werkveld.
- Binnen de homobeweging beeldvorming over jongeren en jongerenwerk nuanceren en verbreden.
- Dialoog tussen beide groepen (jongerenwerkers en homoseksuele mannen en vrouwen) bevorderen.
- De totale tijdsinvestering is 3,5 uur per dialoogbijeenkomst, inclusief 30 minuten voor- en nabespreking.

Doelgroep

Jongerenwerkers en andere welzijnswerkers die met jongeren werken (zoals opbouwwerkers, buurtregisseurs, et cetera), mbo- en hbo-opleidingen, overheidsinstellingen en belangenorganisaties.

Doel/resultaat

Homovijandigheid wegnemen in het jongerenwerk.

Ontwikkelaar

De interventie is ontwikkeld door Youth Spot (onderdeel van de Hogeschool van Amsterdam), COC Amsterdam en Marten Bos.

Contactgegevens

Praktijk- en onderzoekscentrum De Karthuizer, Youth Spot, expertisecentrum voor het Amsterdamse jongerenwerk

T: 020 548 82 39

W: www.karthuizer.hva.nl

Materiaal

Het Handboek is te downloaden via: <http://kennisbank.bib.hva.nl/document/160531>

Meer informatie via www.hva.nl/kenniscentrum-dmr/project/dialoogproject-homoseksualiteit-verankerd/

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is onbekend of er een externe evaluatie heeft plaatsgevonden. Het project heeft wel zichzelf geëvalueerd en kwam naar aanleiding daarvan tot een aantal aanbevelingen.

Op basis van deze verkenning is inmiddels gestart met een methodebeschrijving van het Dialoogproject, die binnenkort opgenomen zal worden in de databank *Effectieve sociale interventies*.

Toepassing

In de loop van 2009 zijn tientallen Amsterdamse jongerenwerkers getraind voor toepassing van de interventie 'Dialogo jongerenwerk en homoseksualiteit'. Deze dialogomethode wordt vervolgd in 2012 op onder andere de Hogeschool van Amsterdam.

4.2 Interventies gericht op Toegankelijkheid: Domein Onderwijs

4.2.1 Gay-Straight Alliance

Korte omschrijving

Door de vele vooroordelen die er bestaan over homoseksualiteit kan het moeilijk zijn om uit de kast te komen als lesbo, homo of bi. Onderzoek toont aan dat wanneer lesbo's, homo's, bi's en jongeren die nog twifelen over hun seksuele identiteit zich relaxed voelen, de rest van de school automatisch ook een stuk relaxter wordt. Een Gay-Straight Alliance (GSA) is een groep leerlingen die samen hebben besloten dat ze een veilige omgeving willen creëren voor iedereen in school, ook voor homo's, lesbo's en biseksuelen (holebi's). Dat kan al dan niet onder begeleiding van een docent.

Aanpak

Een GSA kan allerlei acties ontplooiën, bijvoorbeeld posteracties op school of docenten overtuigen dat ze een COC-voorlichtingsgroep moeten uitnodigen, een debat organiseren of ervoor zorgen dat er meer boeken over holebi's in de schoolbibliotheek te vinden zijn. Een GSA is een manier om de onzichtbaarheid van holebi-leerlingen te doorbreken en steun te krijgen bij zowel homo- als heteroleerlingen.

Door middel van een vrij in te vullen vijfstappenplan worden leerlingen 'mede-eigenaar' gemaakt van het probleem van LHBT-vijandigheid. Leerlingen kunnen het bestaan van hun GSA melden op de website www.gaystraightalliance.nl.

Het vijfstappenplan

- Stap 1: maak een groep
- Stap 2: plan een bijeenkomst
- Stap 3: bedenk je eerste GSA-actie
- Stap 4: informeer de schoolleiding
- Stap 5: voer je plannen uit.

Een GSA kan zich aansluiten bij het COC Gay-Straight Alliance netwerk. Het COC kan tevens ondersteuning bieden bij de opzet van een GSA.

Doelgroep

Middelbare scholen, docenten, leerlingen.

Doel/resultaat

Homovijandigheid wegnemen op school.

Ontwikkelaar

De ontwikkelaar van deze interventie is COC Nederland, een Nederlandse belangenorganisatie van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen en biseksuele mannen en vrouwen. Het COC houdt zich hoofdzakelijk bezig met belangenbehartiging en het geven van voorlichting over homoseksualiteit.

Daarnaast fungeren de lokale verenigingen ook als ontmoetingsplaatsen. Voor meer informatie over de Gay-Straight Alliance kun je contact opnemen met gsa@coc.nl.

Contactgegevens

COC Nederland - GSA netwerk
Postbus 3836
1001 AP Amsterdam
T: 020 623 45 96
E: gsa@coc.nl

Materiaal

Een stappenplan voor leerlingen, een handreiking voor docenten en vele voorbeeldacties en tips zijn te vinden op: www.gaystraightalliance.nl.

Evaluatie- en effectonderzoek

COC Nederland wil starten met een procesevaluatie en de theoretische onderbouwing van de GSA's.

Toepassing

Op de website is op een landkaart te zien dat er sinds 2007 in heel Nederland vele GSA's zijn gestart.

4.2.2 Speels met Homo Hetero Bi

Korte omschrijving

Speels met Homo Hetero Bi is een werkvorm om samen met jongeren (vanaf 16 jaar) na te denken en een mening te vormen over seksuele diversiteit. Op een speelse manier leren jongeren praten met elkaar over dit thema en vergaren ze kennis over homo-, hetero- en biseksualiteit. Naast een kwartet biedt Speels met Homo Hetero Bi drie uitgewerkte spellen (een bosspel, een stads- of dorpspel en een pleinspel) om met jongeren aan de thema's seksuele diversiteit en verdraagzaamheid te werken.

Aanpak

Speels met Homo Hetero Bi bestaat uit een aantal spellen:

- kwartet
- verfcatch (met kwartet als rode draad)
- colorclash (met kwartet als rode draad)
- stadsspel (met kwartet als rode draad)
- een handleiding
- veertig kwartetkaarten

Via het kwartetspel kan seksuele diversiteit in het jongerenwerk bespreekbaar gemaakt worden. Het kwartet bestaat uit tien thema's met stellingen, achtergrondinformatie, richtvragen en per thema een uitgewerkt spel. Het spel kost € 10 en er kan een spelcontract worden opgesteld dat minimaal twee uur duurt.

Doelgroep

Jongeren vanaf 16 jaar.

Doel/resultaat

1. Jongeren kunnen openstaan voor verschillende meningen en gevoelens omtrent homo-, hetero- en biseksualiteit.
2. Jongeren kunnen een eigen mening vormen en verwoorden.
3. Jongeren krijgen achtergrondinformatie omtrent holebi's.
4. Jongeren stellen zich verdraagzamer op tegenover seksuele diversiteit.

Ontwikkelaar

Jeugd en Seksualiteit vzw is een informatie- en vormingsdienst over relaties en seksualiteit voor kinderen, jongeren en hun begeleiders in België.

Contactgegevens

Jeugd en Seksualiteit vzw

www.jeugdseksualiteit.be/m_ic/index.php?page=show_spelen&id=18

T: (+32)15 206 9 68

E: info@jeugdseksualiteit.be

Materiaal

Het materiaal is ontwikkeld in 2008 en nog steeds te bestellen.

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De omvang van de toepassing van de interventie is onbekend.

4.2.3 Roze op school

Korte omschrijving

Onderzoeken als de Jeugdmonitor van de Rotterdamse GGD geven aan dat op dit moment het merendeel van de leerlingen in het Rotterdamse middelbaar onderwijs negatief denkt over homoseksualiteit. Het project 'Roze op School' wil homoseksualiteit op scholen voor middelbaar onderwijs – in het bijzonder het vmbo – bespreekbaar maken ten behoeve van homoseksuele en lesbische docenten en leerlingen. Scholen in Rotterdam werken aan een homovriendelijk klimaat. Scholieren leren wederzijdse tolerantie en werken mee aan een positieve beeldvorming over homoseksualiteit.

Aanpak

Docenten van middelbare scholen worden getraind in het leren omgaan met (negatieve) reacties van leerlingen op homoseksualiteit en leren deze om te buigen in de richting van een dialoog. In de aanpak wordt rekening gehouden met het multiculturele karakter van de leerlingenpopulatie van veel scholen. Specifiek voor schoolmaatschappelijk werkers, vertrouwenspersonen, zorgcoördinatoren en mentoren zijn er themabijeenkomsten 'Homospecifieke leerlingbegeleiding'.

De aanpak is schoolbreed doordat docenten en schoolmaatschappelijk werkers worden getraind, het management en de schoolleiding beleidsadvies krijgen en homoseksuele en lesbische leerlingen kortdurend worden geholpen.

Doelgroep

Docenten, schoolmaatschappelijk werkers, management en schoolleiding van scholen in Rotterdam. De profijitgroep zijn homoseksuele leerlingen en docenten.

Doel/resultaat

Op middelbare scholen in Rotterdam een tolerante cultuur ten aanzien van homoseksualiteit faciliteren. Leerlingen en docenten kunnen dan zonder problemen voor hun seksuele identiteit uitkomen.

Ontwikkelaar

De ontwikkelaar is RotterdamV. RotterdamV is het Rotterdamse kenniscentrum voor homo-emancipatie. RotterdamV richt zich op professionals in de deelgemeentelijke eerstelijnsorganisaties.

Contactgegevens

RotterdamV

T: 010 414 94 06

E: info@rotterdamv.nl

W: www.rotterdamv.nl

Materiaal

Over deze interventie is geen online materiaal gevonden.

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De methode wordt meer dan twee jaar gebruikt op verschillende plekken in de stad Rotterdam.

4.2.4 Hand in Hand – methodiek voor het basisonderwijs

Korte omschrijving

Volgens de homo-emancipatienota van de gemeente Den Haag is het belangrijk dat kinderen al vroeg kennismaken met de wereld om hen heen. Zij moeten de mogelijkheid krijgen om te leren dat er naast gezinnen met vaders en moeders ook minder traditionele gezinsvormen zijn, zoals eenoudergezinnen, man/man- en vrouw/vrouwrelaties. COC Haaglanden ontwikkelde het programma 'Hand in hand' en stelde het handboek gratis online beschikbaar. Dit is een lesprogramma voor alle groepen van de basisschool over diversiteit in relaties. Door de lessen krijgen leerlingen, leerkrachten en ouders een realistisch beeld van de diverse leefvormen die in de samenleving voorkomen. De lessen sluiten aan bij de belevingswereld van kinderen, waardoor seksuele diversiteit een bespreekbaar onderwerp wordt.

Aanpak

In het lespakket wordt op een speelse manier aandacht gevraagd voor verschillende manieren van samenleven. In het boek is een aantal gevarieerde lessen te vinden dat hierbij kan worden gebruikt. Alle lessen zijn gratis te downloaden. Een gedrukte versie is te bestellen, inclusief cd-rom met lesmateriaal en voorbeeldbrieven om ouders uit te nodigen voor ouderavonden. Bij de interventie zijn posters ontworpen om diversiteit (subtiel) zichtbaar te maken in de school.

Doelgroep

Basisonderwijs: de lessen zijn opgedeeld per 'bouw' (groep 1 en 2 / groep 3 en 4 / groep 5 en 6 / groep 7 en 8).

Doel/resultaat

- Met respect voor alle betrokkenen het onderwerp seksuele diversiteit bespreekbaar maken onder leerkrachten, ouders en leerlingen.
- Bijdragen aan een meer evenwichtig en meer realistisch beeld van relatievormen binnen de school (en daarmee onze samenleving).
- Leerlingen laten kennismaken met seksuele diversiteit door middel van lessen die aansluiten bij de belevingswereld van de leerling.
- Een veilige schoolomgeving creëren voor homoseksuele ouders, leerkrachten en leerlingen.

Ontwikkelaar

COC Haaglanden is de belangenvereniging van homo's, lesbo's en biseksuelen in de regio Haaglanden.

Contactgegevens

COC Haaglanden

T: 070 365 90 90

E: info@cochaaglanden.nl

Materiaal

De interventie is gratis te downloaden via de website van COC Haaglanden:

[www.cochaaglanden.nl/Hand in hand DEF.pdf](http://www.cochaaglanden.nl/Hand%20in%20hand%20DEF.pdf)

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De methodiek is beschikbaar sinds 2009. Het is niet bekend hoe vaak de interventie is uitgevoerd.

4.2.5 Lesbief Homo in de klas – voor scholen op christelijke grondslag

Korte omschrijving

Het onderwerp homoseksualiteit kan voor leerlingen in christelijke kring meer een gezicht krijgen als iemand hen er een persoonlijk verhaal over vertelt. Zo kunnen zij zich een voorstelling maken van de belevingswereld van iemand die christen én homo/lesbisch is. Dat kan via de Lesbief Homo in de klas, die drie lessen omvat. Tijdens de tweede les komt een voorlichter van het team van 'Homo in de klas' (een christelijke holebi) als gastdocent op bezoek om een persoonlijk verhaal te vertellen. De lesbief wordt gebruikt op verschillende (orthodox-) christelijke scholen door heel het land.

Aanpak

De Lesbief Homo in de klas bestaat uit drie lessen.

1. De eerste les begint met een introductie waarin een aantal vragen over beeldvorming over homo's gesteld worden. Daarna wordt een videoclip bekeken die vervolgens wordt besproken aan de hand van vragen. Tot slot wordt een brief gelezen van een homoseksuele jongen en worden hierover enkele vragen beantwoord.

2. In de tweede les komt een vrijwilliger van Homo in de klas langs om zijn/haar persoonlijke verhaal te vertellen, vooral over de eigen jeugd en middelbare schoolperiode. Daarna kunnen de leerlingen vragen stellen en ontstaat er hopelijk een mooi gesprek.
  3. Tijdens de derde en laatste les staan de leerlingen stil bij een aantal situaties die zij in hun omgeving kunnen tegenkomen. Het betreft in alle gevallen christelijke homo's en lesbiennes, die op verschillende manieren hun geloof en hun homoseksualiteit vormgeven in hun leven.
- De planning van de lessen wordt door de school zelf bepaald. Een docent kan er in drie achtereenvolgende weken een les aan besteden. Het is ook denkbaar dat de lesbief behandeld wordt in kortere tijd, bijvoorbeeld in een projectweek.

Doelgroep

De lesbief is geschikt voor derde klassen van het voortgezet onderwijs. Er is een versie beschikbaar voor havo/vwo en een versie voor het vmbo. De website richt zich bovendien expliciet op leerlingen, docenten, ouders en voorlichters.

Doel/resultaat

Het doel van dit project is het bespreekbaar maken van homoseksualiteit en het bevorderen van een homovriendelijk klimaat op orthodox-christelijke middelbare scholen. Leerlingen kunnen kennismaken met het thema homoseksualiteit, vooroordelen worden weggenomen en de taboesfeer doorbroken, door leerlingen bewust te laten nadenken over seksuele identiteit en hen te helpen met respect om te gaan met LHBT-leerlingen, medewerkers en andere LHBT.

Ontwikkelaar

De lesbief is ontwikkeld door LCC Projecten, een samenwerkingsverband van LKP, CHJC en Contrario met GRIP, in samenwerking met het Gereformeerd Identiteitsplatform van de vier scholengemeenschappen voor gereformeerd voortgezet onderwijs.

Contactgegevens

LCC Projecten

T: 06 244 767 32 (beperkt bereikbaar)

Of via het contactformulier op de site: www.lccprojecten.nl/contact

Materiaal

Meer informatie is verkrijgbaar bij LCC Projecten. Hier kunt u tevens het materiaal bestellen en aanvragen indienen voor gastdocenten.

Voor het project is een speciale website ontwikkeld: www.homoindeklas.nl. Hier kunnen zowel docenten, leerlingen als ouders terecht voor informatie.

Zie ook:

www.identiteitsplatform.nl/

www.lccprojecten.nl/

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er extern effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd. Binnen de interventie zelf wordt er wel op meerdere momenten gekeken hoe de reacties van leerlingen veranderen.

Toepassing

De lesbief is in 2011 ontwikkeld. Het is niet bekend hoe vaak hij is gebruikt.

4.2.6 Help een homo in de klas

Korte omschrijving

Homoseksualiteit is nog steeds een lastig onderwerp. Het lijkt door veel mensen te worden geaccepteerd, maar toch krijgen steeds meer homo's te maken met geweld. HUMAN zond op 13 december 2010 de documentaire 'Help! Een homo in de klas' uit. Hierin worden COC-voorlichters een jaar lang gevolgd en zie je hoe middelbare scholieren van nu denken over homoseksualiteit.

Aanpak

De documentaire 'Help! Een homo in de klas' kan gebruikt worden om homoseksualiteit bespreekbaar te maken in de eigen omgeving. Leerlingen kunnen zelf een dialoog organiseren, eventueel samen met anderen. De documentaire 'Help! Een homo in de klas' kan daarin centraal staan. Tevens is er een website waar voorlichters een weblog bijhouden. Tot slot staat er een handleiding online, met tips en handvatten om een succesvolle dialoog te organiseren.

De handleiding bevat de volgende onderdelen.

1. 'Help! Een homo in de klas': waar gaat de documentaire eigenlijk over?
2. Hoe kan je de documentaire gebruiken om zelf een dialoog te organiseren?
3. Suggesties om een goed gesprek op gang te brengen naar aanleiding van de documentaire.
4. Waar vind ik meer informatie over De Dialoog?
5. Achtergrondinformatie over het thema homoseksualiteit op middelbare scholen.

Bijlagen

- a. Voorbereiding voor het organiseren van een filmvertoning en grote dialoog.
- b. Draaiboek voor een filmvertoning en grote dialoog.

Doelgroep

De interventie richt zich vooral op leerlingen van het voortgezet onderwijs maar is eigenlijk geschikt voor iedereen die op een laagdrempelige manier een dialoog over seksuele diversiteit wil starten.

Doel/resultaat

De documentaire kan de bespreekbaarheid van seksuele diversiteit vergroten in kringen waar dat gevoelig ligt of waar het onderwerp nog een taboe is.

Ontwikkelaar

'Help! Een homo in de klas' is een coproductie van COC Amsterdam, de publieke omroep HUMAN, De Dialoog/Het Humanistisch Verbond en Column Producties.

Contactgegevens

'Help! Een homo in de klas'
E: blogredactie@human.nl

Materiaal

De documentaire is op dvd verkrijgbaar en er is ook een weblog aan gekoppeld. Hier is te lezen wat COC-voorlichters meemaken op middelbare scholen. Er zit een interactief discussiegedeelte bij en er staan coming-out filmpjes op de site: <http://weblogs.hollanddoc.nl/helpeenhomoindeklas>.

Via het weblog kan tevens de handleiding worden gedownload waarin staat hoe een dialoog georganiseerd kan worden in combinatie met de film.

De documentaire is online te bekijken <http://beta.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1018244>.

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De omvang van de toepassing van de interventie is onbekend.

4.2.7 Film en lespakket 'Ruben'

Korte Omschrijving

Het lespakket 'Ruben' gaat over homoseksualiteit en over pesten. Het pakket bestaat uit een film en andere elementen waar een voorlichtingsles mee opgebouwd kan worden. In de film van tien minuten wordt de 15-jarige Ruben gepest omdat hij homo is.

Aanpak

De inhoud van de les is in het kort:

1. Start van de les en afspraken over omgangsvormen
2. Tonen van de film 'Ruben'
3. Bespreken van de film
4. Inlevingsoefening
5. Invullen Schoolklimaatthermometer en nabespreken
6. Suggesties bedenken tegen pesten
7. Teken van een verklaring tegen pesten
8. Het afsluiten van de les met de videoclip om te laten zien hoe het met Ruben en Mike afloopt.

Doelgroep

Het lespakket is gemaakt voor zowel vmbo als havo/vwo. Het is wel nodig om de manier van uitleggen en het taalgebruik aan te passen. Daarnaast is de film getest in de bovenbouw van het basisonderwijs.

Doel/resultaat

Het doel is om leerlingen zich te laten inleven in de situatie van LHBT-jongeren, hen voornemens te laten maken om niet te pesten en adviezen tegen pesten te laten bedenken.

Ontwikkelaar

Schrijver en bedenker van de film 'Ruben' is Thijs Verhoeven (33), sinds 2011 student-filmmaker aan het Koning Willem 1 College in Den Bosch. De voorlichtingsles is ontwikkeld door EduDivers.

Contactgegevens

Thijs Verhoeven 06 48 11 72 62 of info@defilmruben.nl

www.defilmruben.nl

Edudivers: www.edudivers.nl/producten/schoolprojecten/rubenles

Materiaal

De Film 'Ruben' is te koop of online via Viewcodes te zien.

EduDivers ontwikkelde een (wetenschappelijk onderbouwde) voorlichtingsles van 45 of 90 minuten bij de korte film 'Ruben'.

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

Het lespakket Ruben en de film worden sinds 2013 gebruikt. Het is niet bekend hoe vaak de interventie is toegepast.

4.2.8 Theater AanZ

Korte omschrijving

Theater AanZ werkt op maat en speelt interactieve theatervoorstellingen over seksuele diversiteit (homoseksualiteit) voor leerlingen van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en voor docenten en onderwijsondersteunend personeel. De voorstellingen van AanZ bieden een manier van ervaringsleren. De voorstellingen zetten zaken in een ander perspectief en schudden de toeschouwer wakker. Theater AanZ is ook op maat inzetbaar op de werkvloer in het bedrijfsleven en de gezondheidszorg. Kortom, daar waar mensen werken, elkaar ontmoeten en waar men seksuele diversiteit zichtbaar en bespreekbaar wil maken.

Aanpak

Leerlingen, docenten en onderwijsondersteunend personeel hebben het recht om te leren en werken in een veilige school. Net als homo- en biseksuele, lesbische en transgender leerlingen, docenten en medewerkers. Een aantal jonge acteurs speelt onder leiding van een spelregisseur een aantal scènes, waarbij het publiek gevraagd wordt om de acteurs in bepaalde situaties te sturen. De acteurs spelen wat het publiek hen zegt en zo wordt meteen duidelijk wat de invloed is op de situatie als er iets anders gezegd of gedaan wordt. De rollen en situaties zijn herkenbaar, de impact op het publiek is groot door de interactieve rol die de toeschouwers spelen. De spelregisseur gaat na afloop het gesprek aan met het publiek om de scènes na te bespreken.

Theater AanZ biedt:

- op maat gemaakte voorstellingen en scènes
- lesbrieven behorende bij de voorstellingen 'Lokaal G1.25' en 'Geen Gezicht'
- trainingen en workshops aan medewerkers van scholen en andere maatschappelijke organisaties
- scholing en advies aan medewerkers van scholen en andere maatschappelijke organisaties over het formuleren, initiëren of bijstellen van beleid ten aanzien van seksuele diversiteit.

Op dit moment biedt Theater AanZ de volgende drie voorstellingen aan.

1. Geen Gezicht (voor mbo-studenten)

Geen Gezicht is een interactieve voorstelling over 'homoseksualiteit binnen onze multiculturele samenleving.' De voorstelling duurt in totaal 90 minuten (45 minuten voorstelling en 45 minuten interactief gedeelte). De voorstelling wordt gespeeld door drie acteurs. Zij begeleiden ook het interactieve gedeelte onder leiding van een publieksbegeleider. AanZ werkt samen met Respect2Love (een project van COC Nederland). Aan het eind van het interactieve gedeelte vertelt één van de activisten (holebi man/vrouw met niet-Nederlandse cultuur achtergrond) zijn of haar levensverhaal. De voorstelling is geïnspireerd op interviews van AanZ met holebi- en hetero jongeren en docenten van

het mbo met verschillende culturele en religieuze achtergronden en op het boek 'Mijn geloof en mijn geluk', uitgegeven door Schorer in Amsterdam. Geen Gezicht is een portret van jongeren die worstelen met geluk, identiteit, religie en cultuur.

2. Lokaal G1.25 (voor leerlingen van het voortgezet onderwijs, van vmbo tot gymnasium)

Lokaal G1.25 is geschreven naar aanleiding van interviews die AanZ gehouden heeft met holebi en hetero jongeren tussen de 14 en 18 jaar. Op een luchtige, ontroerende en confronterende manier ontwikkelt zich een verhaal tussen vier jongeren. Het gaat over vriendschap en homoseksualiteit en speelt zich af in een klaslokaal. Lokaal G1.25 is een educatieve interactieve voorstelling waarin leerlingen op een positieve manier uitgedaagd worden om mee te denken en mee te praten over het thema homoseksualiteit. Tijdens het interactieve gedeelte vragen de vier acteurs de leerlingen om advies en ze spelen deze adviezen vervolgens uit.

Het interactieve gedeelte wordt geleid door een publieksbegeleider. Wezenlijk is de eigen en actuele inbreng van de leerlingen.

3. 'En een prettig weekend' (voor docenten en onderwijsondersteunend personeel)

'En een prettig weekend' is een interactieve monoloog en theaterscène. In beiden wordt de invloed van vooroordelen over homoseksualiteit, scheldgedrag en uitsluiting van homoseksuele personeelsleden en/of leerlingen zichtbaar gemaakt, evenals het onderliggende thema 'een veilig schoolklimaat voor en door iedereen'. De scène speelt zich af tussen drie docenten in de personeelsruimte op een school voor voortgezet onderwijs. Eén van deze docenten is nieuw op school en lesbisch. Ze stelt haar collega's vragen over de veiligheid en het schoolbeleid op het gebied van homoseksualiteit. De theaterscène is interactief en wordt gespeeld voor docenten en onderwijsondersteunend personeel. Het team kan de scène naar wens veranderen in een scène waar zij achter staan. Dit alles vindt plaats onder leiding van een publieksbegeleider.

4. 'Beeldenstorm'

'Beeldenstorm' is een collage van verschillende aspecten die te maken hebben met transgender diversiteit en heeft als doel dit thema zichtbaar en bespreekbaar te maken. Na de theatrale *performance* gaan de jongeren in gesprek met het publiek.

Doelgroep

De interventie is bedoeld voor leerlingen, docenten en ondersteunend personeel in het voortgezet onderwijs en voor studenten van het mbo. De theatervoorstellingen zijn op maat te maken voor gezondheidszorg, welzijn en bedrijfsleven.

Doel/resultaat

Seksuele diversiteit (homoseksualiteit) zichtbaar en bespreekbaar maken in onder andere het voortgezet onderwijs.

Ontwikkelaar

Theater AanZ is een professionele theatergroep uit Nijmegen, die seksuele diversiteit (homoseksualiteit) zichtbaar en bespreekbaar maakt in onder andere het voortgezet onderwijs, het mbo en maatschappelijke organisaties.

Contactgegevens

Theater AanZ
Geertje Rutgers

T: 024 663 53 70
M: 06 19 17 39 77
E: geertje@theater-aanz.nl

Materiaal

Bij de voorstellingen 'Lokaal G1.25' en 'Geen Gezicht' zijn lesbrieven op te vragen.

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

Theater AanZ is sinds enkele jaren in het gehele land actief. De omvang van de toepassing van deze interventie is onbekend.

4.2.9 Mind Mix theater

Korte omschrijving

Praten over onderwerpen als discriminatie en seksuele diversiteit is niet altijd gemakkelijk. Dat is jammer, want veel vooroordelen ontstaan juist door onwetendheid en verkeerde denkbeelden, die we dagelijks meekrijgen uit onze omgeving. Mind Mix gebruikt theatervoorstellingen en workshops om de drempel voor het thema discriminatie te verlagen en jongeren daar op positieve wijze bij te betrekken. In een reeks snelle, op zichzelf staande scènes, komen verschillende aspecten van het onderwerp voorbij. Deze theatervorm houdt jongeren geboeid én geeft hen een veelzijdig beeld van het onderwerp.

Aanpak

1. Workshops

Het workshopteam van Mind Mix biedt onder andere de *tool* 'Blikopeners': interactieve workshops, die inzicht geven in de sociaalpsychologische processen die ons dagelijks beïnvloeden. Door de sociale processen achter dit soort fenomenen zichtbaar te maken, krijgen jongeren meer inzicht in hun eigen gedrag en dat van anderen. Dit stimuleert verdraagzaamheid en tolerantie. De tool 'Blikopeners' kan worden ingezet om de sfeer op school te verbeteren en sociale problematiek aan te pakken. Er zijn vijf verschillende 'Blikopeners' met ieder een ander thema. Eén ervan is: 'Wij tegen Zij PINK!' Deze speciale versie van 'Wij tegen Zij' geeft inzicht in de processen die ten grondslag liggen aan intolerantie en discriminatie van mensen met een andere seksuele voorkeur en laat leerlingen zien wat het effect van 'hokjesdenken' is op de relatie tussen hetero's en homo's. Het thema seksuele diversiteit wordt in de loop van de workshop geleidelijk geïntroduceerd, zonder waardeoordeel wanneer intolerantie en stereotypen aan de oppervlakte komen. Deze aanpak is niet belerend, wat weerstand bij de leerlingen voorkomt.

2. Theater

Het theaterteam van Mind Mix biedt onder andere de voorstelling 'Let's talk about ...'. Dit is een snelle, zap-achtige voorstelling over seksuele diversiteit, maar vooral over vriendschap, tolerantie, omgang met klasgenoten, stereotypen en vooroordelen, taboes en liefde. De scènes variëren van komisch en aangrijpend tot vervreemdend, schokkend en emotioneel. De voorstelling vormt een aanleiding om te praten over seksuele diversiteit en alles daar omheen. Onder begeleiding van de acteurs gaan de

jongeren na de voorstelling in kleine groepjes in discussie. Door de diversiteit van de voorstelling kan er over verschillende kanten van het thema worden gediscussieerd.

Het doel is om seksuele diversiteit bespreekbaar te maken en vooroordelen en misverstanden uit de wereld te helpen. Onder jongeren wordt weinig over homoseksualiteit gepraat, althans niet op een 'normale' manier. Mind Mix wil hen bewust maken van hun houding tegenover homoseksualiteit en prikkelen om een beter onderbouwde mening te vormen. Door de jongeren op positieve wijze bij het onderwerp te betrekken, ontstaat een prettige sfeer waarin ze open het gesprek met elkaar aangaan.

Doelgroep

Leerlingen van het derde leerjaar van vmbo, havo, vwo en gymnasium en ouder.

Doel/resultaat

Seksuele diversiteit bespreekbaar maken door middel van een theatervoorstelling en een aansluitende discussie. Wanneer leerlingen snappen waar hun eigen reactie en reacties uit hun omgeving op LHBT vandaan komen, kunnen ze hier beter mee omgaan. 'Wij tegen Zij PINK!' kan zo zorgen voor meer begrip en een tolerantere houding ten opzichte van seksuele diversiteit.

Voor elke workshop is één lesuur nodig. Er kunnen gelijktijdig meerdere workshops worden uitgevoerd. De workshops kunnen naar wens worden uitgebreid, bijvoorbeeld voor een project- of studiedag.

Ontwikkelaar

Mind Mix bestaat uit twee teams: Het Theaterteam en het Workshopteam. Het Theaterteam bestaat uit een groep enthousiaste spelers en technici die zowel een theaterachtergrond als een agogische, pedagogische, psychologische of therapeutische achtergrond hebben. Dit gevarieerde team weet maatschappelijke thema's op een creatieve manier in theater te verwerken en jongeren te prikkelen en uit te dagen tot nadenken in een veilige sfeer. Het Workshopteam bestaat uit vier jonge sociaal psychologen, die cum laude zijn afgestudeerd aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Dit team weet jongeren in beweging te brengen en te boeien via de workshop 'Blikopeners'. Bijzondere en soms confronterende aspecten van het menselijk gedrag worden op originele en ludieke wijze aangekaart.

Contactgegevens

Mind Mix

T: Martine de Boer: 06 40 76 10 74 of Lynn Voogt: 06 16 35 75 43

E: info@mindmix.nl

Materiaal

Er zijn lesbrieven beschikbaar.

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

Mind Mix is sinds 2004 actief en heeft voorstellingen in Nijmegen, Arnhem en Rotterdam neergezet.

4.2.9.1 Homolesbi op school

Korte omschrijving

In het basisonderwijs en op de pabo's wordt nog maar mondjesmaat aandacht besteed aan seksuele diversiteit. 'Homolesbi op school' is een *e-learning* module voor Pabo-docenten in opleiding.

Aanpak

Met diverse opdrachten en oefenvormen voor middelbare scholieren kan de (aankomende) leerkracht met deze module werken aan een prettig schoolklimaat voor iedereen. In de eerste plaats voor de leerlingen, maar ook voor collega's en de ouders. Dat kan bijvoorbeeld door seksuele diversiteit een plaats te geven in de lessen. Door terloops te laten zien dat er meer gezinsvormen zijn dan die volgens de vader-moeder-kind formule, door te reageren op scheldwoorden en door leermiddelen te kiezen waarin homoseksualiteit voorkomt. Zo kan men bijdragen aan het voorkomen of verminderen van vooroordelen en discriminatie tegenover homo's, lesbo's en bi- of transseksuelen.

Het pakket bevat drie onderdelen:

1. 'In de spiegel.' Wie kent dat niet? Je wilt beslist weten of je met een man of een vrouw te maken hebt. Maar waarom is dat eigenlijk belangrijk? Weet jij het?
2. 'Zit dat zo?' Dit onderdeel geeft achtergrondinformatie, onder andere cijfers en sommen en een woordenboekje.
3. 'Voor de klas' gaat over de situatie op school, onder andere over ervaringen van 'homo-leraren': Wat denk jij? Wat doe jij? Ook informatie over jeugdliteratuur.

Doelgroep

(Aankomende) leerkrachten van basisscholen.

Doel/resultaat

(Aankomende) leerkrachten leren hoe homoseksualiteit vanzelfsprekend kan zijn door terloops de boodschap over te dragen dat seksuele verscheidenheid en homostellen bij onze samenleving horen. Dat kan door erover te praten en door verhalen voor te lezen of films te laten zien waarin (ook) homoseksualiteit voorkomt.

Ontwikkelaar

Deze module is een initiatief van IHLIA, het Internationaal Homo/Lesbisch Informatiecentrum en Archief. De module is geadopteerd door EduDivers, kenniscentrum voor onderwijs en seksuele diversiteit.

Contactgegevens

Internationaal Homo/Lesbisch Informatiecentrum en Archief
T: 020 523 08 37
E: homodok@ihlia.nl

Materiaal

Bekijk de website van Homolesbi op school: www.homolesbiopschool.nl
De module is ook verkrijgbaar bij EduDivers: <http://edudivers.nl/lesgeven/beroepsonderwijs/heholesbi-op-school-e-learning-module-voor-pabo-studenten>

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De omvang van de toepassing van de interventie is niet bekend.

4.2.9.2 Themaproject: Mijn ID minicampagne

Korte omschrijving

Het Mijn ID themaproject biedt een reeks materialen die een school kan gebruiken om een minicampagne over veiligheid en seksuele diversiteit op school te organiseren. Het algemene doel van deze minicampagne is om aandacht voor respectvolle omgang met homoseksualiteit en andere moeilijk liggende identiteiten op school te agenderen.

Mijn ID is een campagne voor scholen in het voortgezet onderwijs om in een steeds diverser wordende samenleving een respectvolle omgang met elkaar te stimuleren. Deze campagne bevordert dat iedereen op school zichzelf kan zijn, ook in seksuele identiteit, en creëert ruimte en steun om daarvoor eigen ideeën te lanceren. In de campagne is specifieke aandacht voor lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders, maar ze is niet uitsluitend op antihomofobie gericht. Door een bredere focus kunnen bijvoorbeeld ook vrijwilligers worden betrokken uit groepen waar het thema erg gevoelig ligt. De Mijn ID campagne richt zich op synergie tussen alle lagen van de schoolwereld. Daar liggen de meeste kansen voor succes op het veiliger worden van scholen, ook voor lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders.

Aanpak

De Mijn ID aanpak bestaat uit de onderdelen:

- gebruikershandleiding
- triggerposters
- leerlingenzuil
- leerlingenzuil binnenteksten
- docentendoos met lestips (vormgeving)
- docentendoos met lestips (lestips)
- handleiding onderzoeksles.

Doelgroep

Docenten, conciërges, leerlingen in het voortgezet onderwijs, maar ook ouders en voorlichters.

Doel/resultaat

Het doel van deze minicampagne is om aandacht voor respectvolle omgang met homoseksualiteit en andere moeilijk liggende identiteiten op school te agenderen. Al deze acties geven de scholen meer inzicht in wat er speelt.

Ontwikkelaar

EduDivers ontwikkelde de Mijn ID campagne in samenwerking met de Onderwijsalliantie voor Seksuele Diversiteit (AOb, CBOO, CNVO en EduDivers). In de campagne is specifieke aandacht voor lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders, maar ze is niet uitsluitend op antihomofobie gericht. Doordat de campagne breder gaat over 'jezelf zijn' op school, raken meer mensen geïnteresseerd. De campagne wordt gefinancierd door het ministerie van OC&W.

Contactgegevens

EduDivers
T: 020 428 80 73
E: info@edudivers.nl

Materiaal

- [Lessen 'leefvormen' in de bovenbouw basisonderwijs.](#)
- [De Ruben les.](#)
- [De schoolvisitatie door leerlingen.](#)
- [De Mijn ID themaweek](#)

Een uitgebreide campagnebeschrijving en de materialen van de Mijn ID campagne zijn te downloaden vanaf de website van EduDivers:

http://www.edudivers.nl/producten/schoolprojecten/mijn_id_themaproject

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De Onderwijsalliantie Seksuele Diversiteit (AOB, CBOO, CNVO en EduDivers) voert van 2012 tot 2014 de Mijn ID campagne. De *kick-off* hiervan vond plaats op de Mijn ID Onderwijsdag in juni 2012. De kosten van het materiaal zijn € 250 exclusief verzendkosten. Eventuele begeleiding door EduDivers gebeurt op maat en op offertebasis, na een verkennend telefonisch gesprek.

4.2.9.3 Voice OUT: een lesprogramma over identiteit en mensenrechten

Korte omschrijving

Het Voice OUT lessen- en actieprogramma omvat lessen over identiteit, mensenrechten, mediawijsheid en discriminatie. Het programma is in 2012 ontwikkeld. Het heet 'Voice OUT' omdat het jongeren een stem geeft en democratisch burgerschap bevordert. De kern van Voice OUT is dat jongeren zelf een minicampagne maken tegen discriminatie en voor mensenrechten.

Het Voice OUT traject kan ook prima worden gecombineerd met het opzetten van een GSA (Gay-Straight Alliance). Het programma kan zelfstandig uitgevoerd worden, er is een toolkit beschikbaar. Ook kan de ontwikkelaar ingehuurd worden voor de uitvoering. Het programma is in vier landen getest.

Aanpak

De lessen kunnen worden ingezet door docenten als onderdeel van de lessen maatschappijleer en burgerschap of door jongerenwerkers. Ze duren twee uur per week gedurende zes tot twaalf weken. Tijdens de lessen krijgen de leerlingen/jongeren de opdracht om een kleine campagne voor mensenrechten en tegen homofobie te ontwikkelen. Ze worden begeleid bij het maken van de campagne en voeren de campagne zelf in school (of daarbuiten) uit. Als er meerdere groepen tegelijk campagnes ontwikkelen, kunnen de lessen eindigen met een verkiezing van de beste campagne, wat discussies oplevert over de beste aanpak van een positief schoolklimaat. Een formele visitatie is ook een mogelijkheid.

Doelgroep

Leerlingen van het voortgezet onderwijs.

Doel/resultaat

De leerlingen hebben vaardigheden opgedaan die passen binnen reguliere curricula, de minicampagnes op school hebben aandacht voor burgerschap en seksuele diversiteit gecreëerd. Alle ontwikkelde acties hebben als doel om de scholen meer inzicht te geven in wat er speelt.

Ontwikkelaar

Dit traject is door verschillende EU-landen ontwikkeld die gezamenlijk het NISO-consortium vormen. Vanuit Nederland participeerde EduDivers.

Contactgegevens

EduDivers
T: 020 428 80 73
E: info@edudivers.nl

Materialen

De [gratis toolkit](#) biedt suggesties voor hoe de docent of jongerenwerker het programma of 'spel' kan organiseren. De handleiding beschrijft zowel het spel als de oefeningen die gebruikt kunnen worden. Er is ook een korte presentatie over het internationale NISO-project/partnerschap dat het spel heeft ontwikkeld. De toolkit geeft informatie over hoe u de campagne in de eigen school of omgeving kunt opzetten en hoe u als begeleider de werkvormen kunt inzetten. Als docent of begeleider van een groep weet u zelf wat voor uw groep het beste is.

De toolkit is hier te downloaden: http://www.edudivers.nl/doc/edudivers_materialen/VoiceOUT-toolkit-NL.pdf

Kijk ook op: www.edudivers.nl/producten/schoolprojecten/voiceout

Evaluatie en effectonderzoek

De interventie is in vier landen getest. Er is online geen informatie te vinden over deze testen.

Toepassing

Deze interventie is in 2012 ontwikkeld. Over de omvang van de toepassing is niets bekend.

4.3 Interventies gericht op Toegankelijkheid: overig

4.3.1 *De Dialoog, De brede maatschappelijke dialoog over homoseksualiteit en religie, levensbeschouwing, cultuur en ethiek*

Korte omschrijving

De Dialoog is een meerjarig project dat liep van 2002 tot en met 2011. Initiatiefnemers waren COC Nederland, het Humanistisch Verbond en Stichting YOESUF/Malaica. In De Dialoog brengt men via een laagdrempelige gespreksinterventie mensen met heel verschillende achtergronden dichterbij elkaar. De Dialoog zet in op het bespreekbaar maken van homoseksualiteit in kringen waar dat gevoelig ligt.

Een dialoog is geen discussie, debat of zoektocht naar consensus. In De Dialoog vormt het duidelijk krijgen, begrijpen, communiceerbaar maken en respecteren van verschil in opvatting tussen deelnemers de ruggengraat van het gesprek. Het gaat erom je te verplaatsen in de ander, in zijn of

haar geloofs- of belevingswereld en persoonlijke geschiedenis. Een voordeel van De Dialoog is dat geen van de gesprekspartners een voorsprong heeft door voorkennis of sterke argumenten. Iedereen wordt gestimuleerd om vanuit eigen perspectief een bijdrage te leveren aan het gesprek.

Aanpak

Een geslaagde dialoog behelst ontmoetingen buiten de eigen kring, die goed voorbereid worden. Deelnemers worden vaak persoonlijk uitgenodigd en er worden herkenbare thema's afgesproken die de deelnemers met elkaar verbinden. Dan kan het bijvoorbeeld gaan om identiteit, erbij horen, discriminatie, opgroeien in de grote stad, verbinding tussen jong en oud. De dialogen worden geleid door een ervaren externe gespreksbegeleider of door iemand uit eigen kring die daarvoor opgeleid is. In een dialoog wordt als ideale groepsgrootte acht à twaalf mensen aangehouden, zodat iedereen actief kan deelnemen. Aan een dialoog kunnen maximaal twintig mensen deelnemen, maar bij zo'n grote groep is wel een ervaren dialoogbegeleider nodig. Een dialoog met minder dan acht mensen heeft doorgaans iets ongemakkelijks, terwijl een bijeenkomst met meer dan twintig mensen zijn doel vaak voorbijschiet.

Herkenbare thema's verlagen de drempel om aan een gesprek deel te nemen en maken het vaak mogelijk verbanden te leggen met andere vormen van discriminatie. Het ligt ook voor de hand om homoseksuele deelnemers uit te nodigen voor dialogen die bespreekbaarheid van homoseksualiteit beogen. Dat voorkomt een discussie over het verschijnsel homoseksualiteit en zorgt voor een reële uitwisseling van gedachten. Het komt bij dialogen regelmatig naar voren dat sommige deelnemers daarvoor nooit eerder iemand hebben ontmoet die openlijk uitkwam voor zijn of haar homoseksualiteit. Belangrijk is dan wel dat een homoseksuele deelnemer op meer gronden dan alleen zijn of haar seksualiteit deelneemt aan de dialoog. Een reden kan bijvoorbeeld zijn dat hij of zij afkomstig is uit dezelfde wijk of buurt, of omdat het om een verbindend thema als moederschap gaat. Verder is het goed om je te realiseren dat de kans op een sociaal wenselijk gesprek groter is als er homo's of lesbiennes aanwezig zijn. Het is belangrijk om aan het begin van de bijeenkomst te vertellen dat iedereen vrijuit kan spreken, zolang men zich houdt aan van tevoren afgesproken spelregels. Als het goed is, voelen en nemen deelnemers de vrijheid om zich te uiten. Hierin is overigens een belangrijke rol weggelegd voor de gespreksleider. Deze wint het vertrouwen van deelnemers en moedigt hen aan om vrijuit te praten.

Doelgroep

Mensen uit religieuze of levensbeschouwelijke organisaties en/of instellingen, professionals die te maken hebben met religie en homoseksualiteit. Dit kunnen bijvoorbeeld zijn: plaatselijke belangenverenigingen, migrantenorganisaties, levensbeschouwelijke gemeenschappen of sportverenigingen.

Doel/resultaat

De Dialoog als project heeft als doel het vergroten van de bespreekbaarheid van homoseksualiteit, en het vergroten van het begrip tussen mensen of groepen die verschillend denken over seksuele diversiteit. Via de dialoog worden verschillende standpunten en ervaringen gedeeld om uiteindelijk te komen tot herkenning en begrip. Homoseksualiteit kan zo op een laagdrempelige manier bespreekbaar gemaakt worden.

Ontwikkelaar

De Dialoog is ontwikkeld door COC Nederland, het Humanistisch Verbond en Stichting YOESUF/Malaica. Stichting YOESUF is ondertussen opgevolgd door Stichting Malaica.

Contactgegevens

Via Dander:

T: 020 646 51 56

E: info@dander.nl

<http://www.dander.nl/de-dialoog.html>

Via COC Nederland

T: 020 623 45 96

Materiaal

Het handboek is te downloaden via:

http://www.dander.nl/images/stories/dander/downloads/methodiekbroschure_dialoog.pdf

Een uitgebreid voorbeelddraaiboek van De Dialoog is hier te downloaden:

http://www.dander.nl/images/stories/dander/downloads/dialooghandleiding_help_een_homo_in_de_klass.pdf

Evaluatie- en effectonderzoek

In december 2011 is er een evaluatieonderzoek geweest naar de effecten van dit project.

Toepassing

De Dialoog is toegepast in een meerjarig project tussen 2002 en 2011 en uitgevoerd op verschillende plekken in Nederland. De Dialoog bestaat niet meer, maar de interventie is nog steeds beschikbaar en te gebruiken.

4.3.1.1 Tolerante sporters

Binnen de sport heerst nog vaak een machocultuur waarbinnen geen of weinig ruimte is voor mensen die niet hetero zijn. De initiatiefnemers van het project Tolerante sporters zijn van mening dat sport een sociaal gebeuren is waarbij iedereen zich goed mag voelen. Door te werken aan een open en veilig klimaat voor mensen die homo of lesbisch zijn, wordt de cultuur binnen sportclubs aangenamer en kunnen deelnemers voor hun geaardheid uitkomen. Het project Tolerante sporters – gericht op homoseksualiteit in de sport – bestaat uit onder andere lesopdrachten voor sportkader in opleiding, informatie, tips en een aanbod van workshops voor sporters, trainers en sportbestuurders.

Doelgroep

Individuele sporters en iedereen die betrokken is bij het organiseren van sport (bestuurders, bonden, kader) en beleidsmakers.

Doel/resultaat

In de sportwereld een open klimaat stimuleren om zo de sociale acceptatie van homo's in de sport te verbeteren en te zorgen dat het klimaat in de sport in het algemeen toleranter wordt.

Aanpak

De website www.alliantie-gelijkspelen.nl biedt informatie over homoseksualiteit en tips hoe je tolerantie omtrent homoseksualiteit in een sportclub kunt bevorderen.

Ontwikkelaar

Deze aanpak een initiatief van het project Diversiteit en Sport van de Nederlandse Culturele Sportbond en van GUTS (Gay Union Through Sports) voorheen Stichting Homosport, de landelijke belangenorganisatie voor homoseksuele, lesbische, biseksuele en transgender sporters en homo/lesbische sportverenigingen.

Contactgegevens

Nederlandse Culturele Sportbond en GUTS

E: info@sportalliantie.nl

W: www.alliantie-gelijkspelen.nl

Materiaal

Diverse materialen zijn te vinden op de website

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De omvang van de toepassing van de interventie is niet bekend.

4.4 Interventies gericht op toenadering: Domein Zorg & Welzijn

4.4.1 Roze Buddyzorg voor homoseksuele ouderen

Korte omschrijving

Om eenzaamheid onder oudere LHBT te verminderen, bezoeken buddy's op regelmatige basis een roze oudere en ondernemen zij samen activiteiten. Wat samen wordt ondernomen, hangt af van de wederzijdse behoeften. Buddy's zijn vrijwilligers en bieden psychosociale, emotionele en praktische ondersteuning. Buddyzorg is als concept ontwikkeld door Schorer (Nederlands instituut voor homoseksualiteit, gezondheid en welzijn), een organisatie die in 2012 is opgeheven. Zie verder onder Ontwikkelaar.

Aanpak

Voordat vrijwilligers als buddy kunnen beginnen, volgen zij eerst een training. In deze training staan hulpvragen en dilemma's waarmee je als buddy te maken krijgt centraal. Daarnaast worden buddy's geacht eens per maand een ondersteuningsgroep bij te wonen. Tijdens deze groepsbijeenkomsten wisselen buddy's ervaringen uit.

Het contact dat buddy's hebben is altijd één op één. Buddy en deelnemer zien elkaar aanvankelijk wekelijks en na een tijdje kan dat eens per twee weken worden. Het contact is gebaseerd op vertrouwen, respect, gelijkwaardigheid en interesse in elkaar. Een buddy is in principe tijdelijk actief, voor een half of heel jaar.

Doelgroep

Oudere homomannen en oudere lesbische vrouwen in een sociaal isolement.

Doel/resultaat

Verminderen van sociaal isolement en eenzaamheidsgevoelens onder homoseksuele ouderen.

Ontwikkelaar

Onder de naam Buddyproject introduceerde Schorer in 1984 als eerste in Nederland een uniek systeem van onderlinge zorg en ondersteuning voor homomannen met hiv/aids. In 27 jaar ontwikkelde het Buddyproject zich tot een breed zorgsysteem voor homo's, lesbiennes en transgenders. In februari 2012 moest dit project om financiële redenen worden afgebouwd. De buddyzorg wordt sindsdien voortgezet door de Stichting Roze Buddyzorg Amsterdam & omstreken. De vrijwilligers van Roze Buddyzorg worden ondersteund door middel van trainingen en ondersteuningsgroepen. Roze Buddyzorg is opgericht door vrijwilligers die tot februari 2012 voor Schorer Buddyzorg werkten. Het is voor 100% een vrijwilligersorganisatie, er zijn geen betaalde krachten aan verbonden.

Contactgegevens

Roze Buddyzorg heeft geen betaalde medewerkers in dienst en is daarom telefonisch beperkt bereikbaar: op maandag en woensdag tussen 10.30 en 13.00 via:

M: 06 101 827 61

E: Via het contactformulier op www.rozebuddyzorg.nl.

Materiaal

Er is een handboek, maar online is er geen materiaal te downloaden.

Evaluatie- en effectonderzoek

De interventie is onderzocht op effectiviteit (Fokkema & Van Tilburg, 2006). Gebleken is dat de interventie niet heeft geleid tot een duidelijke afname van eenzaamheid bij het merendeel van de cliënten. Zie voor meer informatie het desbetreffende onderzoeksrapport.

Toepassing

Sinds 1984 tot nu, in Amsterdam.

4.4.2 Roze Reminiscentie

Korte omschrijving

In het project Roze Reminiscentie heeft Schorer in 2005 de reminiscentiemethodiek vertaald naar de situatie van LHBT-ouderen. Belangrijk doel is het versterken van het sociale netwerk van LHBT-ouderen door levensverhalen uit te wisselen met gelijkgestemden.

Aanpak

Reminiscentie is een methodiek voor het werken met herinneringen, op te halen met oude foto's of voorwerpen, onder meer gebruikt in de ouderenzorg en het opbouwwerk.

Doelgroep

Oudere homomannen en oudere lesbische vrouwen in een sociaal isolement.

Doel/resultaat

De eenzaamheid van roze ouderen doorbreken.

Ontwikkelaar

De oorspronkelijke ontwikkelaar Schorer is in 2012 opgeheven.

Materiaal

Naar aanleiding van het succesvolle project 'Roze Reminiscentie' is er een handleiding voor het opzetten en begeleiden van herinneringsgroepen voor oudere lesbische vrouwen en homoseksuele mannen verschenen.

Evaluatie- en effectonderzoek

Het is niet bekend of er effectonderzoek naar of een evaluatie van de interventie is uitgevoerd.

Toepassing

De omvang van de toepassing van de interventie is niet bekend.

4.4.3 Veilige Haven

Korte omschrijving

Veilige Haven biedt ondersteuning aan jongeren uit multicultureel Amsterdam die een plek zoeken waar ze terecht kunnen met hun homo-, biseksuele, lesbische of transgender gevoelens. Deze doelgroep is vanwege de zware problematiek moeilijk te bereiken. Van deze jongeren is bekend dat zij zich niet makkelijk bij de reguliere hulpverlening melden: zij kennen vaak de weg niet en durven – uit angst voor doorvertellen aan de familie – niet naar hun huisarts te gaan. Ook zijn ze vaak bang voor islamitische hulpverleners (ook uit angst voor doorvertellen) en klappen ze snel dicht als ze niet goed benaderd worden.

Aanpak

Bij Veilige Haven wordt een hulpverleningsplan opgesteld waarbij de reguliere hulpverlening wordt ingeschakeld. Dit kan variëren van het vinden van een opvangplek, schuldhulpverlening of de behandeling van depressieve gevoelens. Er zijn inloopmiddagen- en activiteiten, zoals een Wereldcafé.

Doelgroep

Jongeren uit multicultureel Amsterdam met LHBT-gevoelens.

Doel/resultaat

Opvang en ondersteuning voor allochtone homo's en lesbo's.

Ontwikkelaar

Veilige Haven is ontwikkeld en werd voorheen uitgevoerd door de Schorer stichting, die in 2012 is opgeheven. COC Amsterdam heeft in 2012 de activiteiten van Veilige Haven voortgezet. In 2013 is dit overgegaan naar de GGD Amsterdam.

Contactgegevens

Veilige Haven

T: 020 626 30 87

W: <http://www.cocamsterdam.nl/veilige-haven/>

GGD Amsterdam, Nieuwe Achtergracht 100, 1018 WT Amsterdam, tel. (020) 55 55 911

Materiaal

Er is een methodiekboek geschreven in 2008. Dit is niet meer online te vinden

Evaluatie- en effectonderzoek

Omdat de oorspronkelijke ontwikkelaar Schorer weinig zicht had op de behoeften en het gedrag van jongeren uit multicultureel Amsterdam, voerde deze organisatie een *needs assessment* uit. Het rapport 'Seks met een man maakt me nog geen homo' dat hieruit voortkwam, noemde de inloop en opvang van het steunpunt Veilige Haven als één van de aanbevelingen.

Toepassing

Veilige Haven ontstond in 2006 en biedt tot op heden haar diensten aan.

4.5 Interventies gericht op toerusting

4.5.1 *Iedereenisanders.nl*

Korte omschrijving

Uit verschillende onderzoeken is naar voren gekomen dat lesbische, homo-, bi- en transgender- (LHBT) jongeren een verhoogd risico lopen op suïcidaal gedrag. MOVISE en COC Nederland hebben een interventie ontwikkeld die erop is gericht een bijdrage te leveren aan het voorkomen van suïcidaal gedrag onder LHBT-jongeren. De interventie bestaat uit een interactieve website gericht op LHBT-jongeren, een handreiking voor professionals en een infogedeelte voor ouders.

Aanpak

De website is ontwikkeld in een participatief ontwikkeltraject (Jacobs, 2005) aan de hand van de Intervention Mapping Approach (Bartholome, et al. 2011). De website is zo ontwikkeld dat deze bijdraagt aan het verminderen van de risicofactoren voor suïcidaal gedrag onder LHBT-jongeren en aan het vergroten van factoren die beschermen tegen suïcidaal gedrag.

De stappen: er is gestart met een literatuuronderzoek en een behoefteonderzoek onder de doelgroep. Op basis hiervan is een probleemanalyse gemaakt. Aan de hand van deze probleemanalyse zijn de gedragsdoelen, gedragsdeterminanten en veranderdoelen vastgesteld. De vorm van de interventie – een website – was al eerder vastgesteld door de subsidiegever. Vervolgens is de inhoud van de website ontwikkeld samen met de doelgroep: LHBT-jongeren.

De interventie bestaat uit een gedeelte gericht op jongeren en een gedeelte gericht op professionals en ouders.

Doel/resultaat

Het versterken van gezonde coping strategieën van LHBT-jongeren om suïcidaal gedrag onder deze doelgroep te voorkomen. De website focust op kennis vergroten, bewustwording en attitudeverandering, gebaseerd op Theory of Reasoned Action (Fishbein & Azjen, 2010) en Theory of Planned Behavior (Azjen, 1988, Conner & Sparks, 2005). Veranderdoelen zijn onder andere: acceptatie van de eigen LHBT-gevoelens vergroten; de drempel naar de hulpverlening verlagen; alert zijn op suïcidaal gedrag; een LHBT sociaal netwerk met gelijkgestemden vormen; en een positief beeld ontwikkelen van de toekomst als LHBT'er.

Doelgroep

LHBT-jongeren in de leeftijd van 12 tot 21 jaar. Het gaat zowel om jongeren met suïcidale gevoelens als om jongeren die geen suïcidale gevoelens hebben.

Ontwikkelaar

Kenniscentrum MOVISIE, samen met COC Nederland en Transvisie Zorg.

Contactgegevens

MOVISIE:

Hanneke Felten, h.felten@movisie.nl

Judith Schuyf, j.schuyf@movisie.nl

Materialen

De website www.iedereenisanders.nl plus bijhorende promotiekaarten.

Daarnaast:

- een publicatie voor professionals: 'Ik wou dat ik dood was', te downloaden via www.movisie.nl
- een vooronderzoek / needs assessment (op te vragen bij MOVISIE).
- een verantwoording van de gekozen doelen (te downloaden op www.iedereenisanders.nl onder 'disclaimer').

Evaluatie en effect

De evaluatie vindt momenteel plaats.

Toepassing

De website en de materialen zijn sinds oktober 2012 beschikbaar.

5 Bevindingen en aanbevelingen

Dit verkennende onderzoek had als doel om in beeld te krijgen welke interventies er beschikbaar zijn in Nederland voor sociale professionals en vrijwilligers die een bijdrage willen leveren aan LHBT-emancipatie. Met LHBT-emancipatie bedoelen we *het proces gericht op het opheffen van ongelijkwaardigheid van LHBT-burgers in de samenleving*.

Het gaat daarbij om activiteiten die gericht zijn op:

- *toegankelijkheid*: het verbeteren van de toegankelijkheid van voorzieningen, organisaties of een bepaalde omgeving voor de LHBT-doelgroep
- *toenadering*: het verbeteren van sociale contacten van de LHBT-groep onderling, maar ook juist met anderen
- *toerusting*: het toerusten van de LHBT-groep om mee te kunnen doen in de samenleving en om te gaan met de positie als minderheid. Het vergroten van kennis en vaardigheden draagt daaraan bij.

Bij het in kaart brengen van de interventies hebben we gelet op wat opvalt over de domeinen waarin de interventies worden gebruikt, de doelen van de interventies, de doelgroep waar de interventies zich op richten en de technieken of aanpak van deze interventies. Ook hebben we gekeken of en welk materiaal er online beschikbaar is van de interventie, of het bekend is of er evaluatie-en effectonderzoek is gedaan en hoe lang en waar de interventie al toegepast wordt.

Het onderzoek is beperkt tot de informatie die te vinden is op internet of een andere openbare plek.

5.1 Een grote variëteit aan interventies

Dit verkennende onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat er in Nederland een grote variëteit aan interventies gericht op LHBT-emancipatie beschikbaar is. We hebben in totaal 24 interventies gevonden. We troffen onder andere toolkits, websites, spellen, trainingen, dialoogprojecten, voorlichtingswerkvormen en theaterstukken aan. Er is veel materiaal dat de moeite loont om te ontsluiten voor gebruik door andere partijen waardoor niet iedereen het wiel opnieuw uit hoeft te vinden.

Meeste interventies gaan over homo of lesbisch zijn en minder over bi en transgender zijn

Allereerst valt op dat de doelen van de meeste interventies die we hebben gevonden gaan over seksuele voorkeur en niet over genderidentiteit. Genderidentiteit en de positie van transgenders blijven in de meeste interventies (nog) onderbelicht. Dit zou onder andere verklaard kunnen worden uit het feit dat het emancipatiebeleid van de overheid zich pas sinds een aantal jaren richt op transgenders. Ook valt op dat er geen interventies zijn die zich specifiek richten op bisexualiteit. Het gaat meestal over het bespreekbaar maken van homoseksualiteit. Ook lesbische vrouwen worden hierbij niet altijd expliciet vermeld.

Veel interventies zijn gericht op verbeteren van toegankelijkheid, weinig op toerusting

Het tweede dat opvalt: het grootste deel van de interventies die in deze verkenning zijn gevonden is gericht op het toegankelijker maken van voorzieningen, organisaties, de omgeving of de samenleving voor de LHBT-groep. We troffen 17 van zulke interventies aan. Het primaire doel van deze interventies is dat de samenleving toegankelijker wordt, waardoor LHBT beter kunnen participeren, beter gezien worden en hun behoeften en belangen mee worden gewogen. De interventies die we hebben

gevonden doen dat meestal door het vergroten van tolerantie ten opzichte van de LHBT-groep en / of door het bespreekbaar maken van seksuele diversiteit.

Dit betekent dat de meeste interventies die we hebben gevonden niet gericht zijn op LHBT zelf, maar op de meerderheid in de samenleving: heteroseksuele en / of niet transgender personen ('cisgenders'). LHBT vormen dus de profijtgroep maar niet de doelgroep van de meeste interventies. Deze interventies richten zich op informeren (voorlichten), mentaliteitsverandering (anders gaan denken over dingen / minder vooroordelen), en deskundiger maken van bijvoorbeeld vrijwilligers en professionals, maar ook van leerlingen op scholen.

We hebben bij deze verkenning opvallend genoeg nauwelijks interventies gevonden die zich richten op de toerusting van de LHBT-groep. Er zijn dus weinig interventies die LHBT leren omgaan met minderheidsstress: de stress die je kunt ervaren als minderheid en die de gezondheid negatief beïnvloedt (Meyer, 2003). Er is wel een aantal interventies gevonden gericht op het creëren van contact tussen LHBT onderling en het vergroten van de sociale steun ('toenadering'). We vonden vier interventies op dit gebied.

Opvallend is dat er ook interventies zijn die specifiek gericht zijn op de samenwerking of uitwisseling tussen LHBT en 'hetero's': de zogenoemde Gay-Straight Alliances. Dit is een interessante ontwikkeling te noemen in het kader van de mainstream benadering van LHBT.

Veel interventies gericht op kwetsbare doelgroepen binnen de LHBT-groep

Opvallend is dat de interventies die zich richten op het verbeteren van de toegankelijkheid, zich richten op het verbeteren van de toegankelijkheid voor een 'kwetsbare groep' binnen de LHBT-groep. Ouderen, jongeren en niet-westerse migranten zijn relatief kwetsbare groepen, vanwege het tot meer dan één minderheidsgroep behoren, gedacht vanuit het intersectionele denken (zie paragraaf 2.4.). Enerzijds ligt dat voor de hand, want zij zijn de mensen die nog veel aandacht nodig hebben. Anderzijds beperkt het zich wel tot een aantal van hen. Voor roze ouderen en voor jongeren is verreweg het meest ontwikkeld. We hebben geen interventies voor LHBT met een (verstandelijke) beperking of chronische ziekte gevonden. Dat roept wel vragen op.

Meeste interventies gericht op de domeinen Zorg en Onderwijs

De gevonden interventies richten zich vooral op de domeinen Onderwijs en Zorg. In het onderwijs zijn veel interventies gericht op scholieren, voornamelijk van middelbare scholen. We hebben minder interventies gevonden gericht op docenten en schoolbesturen. Bij zorg valt op dat er relatief veel interventies gericht zijn op de tolerantie richting een specifieke LHBT-groep, namelijk roze ouderen, zowel in de zorginstellingen als daarbuiten. Deze interventies zijn er vooral op gericht om het leven van LHBT-ouderen prettiger te maken. Er zijn minder interventies gericht op de welzijnssector.

Veel theater & voorlichting

Het is opvallend te noemen dat er veel theaterstukken als interventie zijn ontwikkeld, gericht op het bespreekbaar maken van homoseksualiteit vooral op scholen en / of het vergroten van de tolerantie. Voorlichting is een andere veel gebruikte interventie. Een vorm die we ook vaak zien is een lespakket waarin film of theater gecombineerd wordt met voorlichting.

Nog weinig bekend over evaluatie- en effectonderzoek

Wat opvalt is dat er online weinig informatie te vinden is over mogelijk evaluatie – en effectonderzoeken die gedaan zijn naar de interventies. Misschien hebben deze evaluatie- en effectonderzoeken wel plaats gevonden maar wordt dit niet vermeldt via internet. Maar ook de indruk

van experts is er nog weinig evaluatie- en effectonderzoeken zijn gedaan naar de interventies (zie 5.2.). Dit zou betekenen dat het nog vrijwel onbekend is hoe en of de interventies daadwerkelijk hun doelen bereiken onder de beoogde doelgroep.

Samenwerken en van elkaar leren

Een deel van de interventies lijkt nog niet overdraagbaar te zijn: er is online nog geen handboek of andere beschrijving beschikbaar waardoor anderen er ook mee aan de gang kunnen. Hierdoor is er weinig kans om te leren van elkaar.

5.2 Een blik naar de toekomst: werken aan effectievere interventies

In 2012 heeft een expertmeeting plaatsgevonden waarin een conceptversie van deze verkenning is besproken. In bijlage 1 vind u een overzicht van de experts. In deze expertmeeting is ook vooruit geblikt naar vervolgstappen. We beschrijven hierna wat hieruit naar voren is gekomen. Deze uitkomsten kunnen dienen als handvatten voor nog te ontwikkelen interventies voor LHBT-emancipatie in de toekomst.

De algemene indruk van de aanwezigen in de expertmeeting was dat de meeste gevonden interventies nu nog niet zijn gebaseerd op een systematische en beschreven werkwijze en er nog weinig evaluatie-effectonderzoek is gedaan. De interventies zijn met veel enthousiasme voor LHBT-emancipatie ontwikkeld. In dit passionele ontwikkelproces is het meestal niet gebruikelijk om kennis over effectieve interventies in te zetten, zo is de indruk van de experts.

De experts signaleren de volgende aandachtspunten.

- **Doelgroep:** Is er een *needs assessment* gedaan en een probleemanalyse gemaakt? De experts hebben de ervaring dat er vaak al een methode of interventie (project) is ontwikkeld voordat men weet waar de doelgroep behoefte aan heeft en wat precies het probleem is.
- **Onderbouwing:** Een theoretische onderbouwing van determinanten die het gedrag van de doelgroep kunnen veranderen, lijkt vaak te ontbreken.
- **Doelen:** Wat zijn de precieze doelen van de interventies? Het viel de experts op dat deze doelen vaak heel algemeen of onduidelijk zijn geformuleerd. Zowel de gedragsdoelen (wat moet de doelgroep op het einde van de interventie kunnen?) als de veranderdoelen (wat willen de interventies veranderen: gedrag, houding, kennisniveau, bewustwording of...?) zijn vaak op een niet meetbare wijze geformuleerd. Termen als 'bewustwording' komen vaak terug maar onduidelijk is wat dit precies inhoudt.
- **Overdraagbaarheid:** Sommige experts vonden dat de interventies erg afhankelijk zijn van specifieke personen met specifieke expertise. Dat betekent dat het sterk van de competenties van de uitvoerders afhangt of een interventie überhaupt opnieuw ingezet kan worden. Training en scholing zijn nodig om interventies overdraagbaar te maken.
- **Technieken:** Is een interventie die alleen theater, training, voorlichting of ontmoeting biedt eigenlijk wel een 'interventie'? Heeft dit voldoende impact? En op welke manier kan die impact vergroot worden?

Na dit verkennende onderzoek is vervolgonderzoek nodig naar wat er bekend is over de effectiviteit van de gevonden interventies. In hoeverre zijn deze interventies zodanig opgebouwd dat ze effectief kunnen zijn? De beschrijvingen van geschikt gebleken interventies zullen in de *online* databank

Effectieve interventies in de sociale sector geplaatst worden. Op deze manier werken we toe naar ons einddoel: het beschikbaar maken van voldoende effectieve interventies gericht op LHBT-emancipatie.

5.3 Aanbevelingen

Tijdens de expertmeeting hebben de experts diverse suggesties gedaan om te werken aan effectievere interventies gericht op insluiting van LHBT. Daarnaast heeft MOVISIE zich zelf ook over de bevindingen gebogen. Wij komen op grond daarvan tot de volgende aanbevelingen.

1. Zet een digitale enquête uit om de huidige situatie rond deze interventies en hun ontwikkelaars/uitvoerders in kaart te brengen en zicht te krijgen op de behoefte in het veld.
2. Ontwikkel een handige *tool* die LHBT- en andere organisaties kunnen gebruiken om interventies zodanig te ontwikkelen dat de kans op effectiviteit vergroot wordt en dat zij ook op effectiviteit geëvalueerd kunnen worden. De tool zal de wetenschappelijke kennis die er is op het gebied van effectieve sociale interventies moeten vertalen naar 'hapklare brokken' voor het LHBT-veld.
3. Ontwikkel om te beginnen een 'effectmeting light', waarmee sociale professionals en vrijwilligers op een eenvoudige manier hun eigen LHBT-emancipatieprojecten kunnen evalueren en vervolgens verbeteren. Ondersteuning en begeleiding hierbij is gewenst.
4. Besteed aandacht aan de theoretische onderbouwing van succesvolle interventies.
5. Maak een menukaart waarin omschreven staat wanneer je wat gebruikt en bied een overzicht van wat er bekend is over de resultaten van de interventies.

Deze verkenning heeft laten zien dat de LHBT-emancipatie in Nederland springlevend is. Vele vrijwilligers en professionals hebben interventies ontwikkeld met als doel de samenleving toegankelijker te maken voor de LHBT-doelgroep. Op scholen en in zorginstellingen, wijken en buurten wordt gewerkt aan een toleranter klimaat waarin iedereen zichzelf mag zijn. Ook wordt er door een aantal mensen – zij het een kleinere groep – gewerkt aan toenadering tussen LHBT en het creëren van sociale steun. Enkelen werken aan de toerusting van LHBT om hen weerbaarder maken, zodat zij kunnen omgaan met hun positie als minderheid. Dit is allemaal goed nieuws. De kunst is wel om ervoor te zorgen dat deze interventies door heel Nederland nog meer met elkaar gedeeld worden, zodat we niet steeds opnieuw het wiel hoeven uit te vinden. Er liggen mooie kansen om nog meer van elkaar te leren. Daarvoor is het noodzakelijk om een beter overzicht over de interventies te krijgen en meer inzicht in de werkzaamheid ervan. Wij hopen die volgende stap te kunnen zetten als vervolg op deze publicatie. We zullen dan nog steviger kunnen inzetten op LHBT-emancipatie. Een samenleving met betrokken burgers, zonder discriminatie en met tolerantie van elkaars 'anders zijn', wordt dan mogelijk.

6 Samenvatting

Al 25 jaar voert de Nederlandse overheid actief beleid ten aanzien van de emancipatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender burgers (LHBT's). In die jaren zijn er verschillende interventies ontwikkeld gericht op de emancipatie van deze groep. Maar welke zijn dit en door wie zijn deze ontwikkeld? Wat is er bekend over de doelen, aanpak en evaluatie? MOVISIE heeft in het kader van het kader van het VWS-programma 'Beter in Meedoen' deze en andere vragen onderzocht. De online beschikbare LHBT-interventies die gebruikt worden in Nederland zijn overzichtelijk op een rij gezet. In 'Regenboog onder de loep' doet MOVISIE verslag van deze verkenning.

Waarom dit onderzoek?

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) stelt vanaf 2008 middelen beschikbaar om de kwaliteit van interventies in de sociale sector te verbeteren. Dit doet zij in het kader van de vernieuwing en kwaliteitsverbetering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo).

MOVISIE inventariseert in haar programma Effectiviteit veel toegepaste interventies en gaat na wat er bekend is over de effectiviteit, en we doen dit in nauwe samenwerking met de ontwikkelaars van de interventies. Deze kennis is beschikbaar in de Databank Effectieve sociale interventies. MOVISIE stimuleert de verbetering en verspreiding van interventies in samenwerking met het werkveld, de interventie-eigenaren, beleidsmakers, onderzoekers en onderwijs.

Hoe is het gesteld met de LHBT-emancipatie?

In de 25 jaar dat het kabinet actief LHBT-beleid voert is er door vele professionals en vrijwilligers ingezet op het ontwikkelen van interventies gericht op de emancipatie van deze groep burgers. In het begin richtte het beleid zich alleen op de homoseksuele en lesbische doelgroep, later ook op de biseksuelen en transgenders. Binnen het project 'Lokaal LHBT-beleid' hebben 41 gemeenten het beleid actief opgepakt en in 25 gemeenten lopen momenteel 'pilots' om de veranderde kerndoelen van het onderwijs te implementeren. In deze, maar ook in andere gemeenten, worden diverse interventies gericht op LHBT-emancipatie ingezet door zowel vrijwilligers als professionals.

Wat is er onderzocht?

De centrale vraag van de verkenning luidt: *welke (overdraagbare) interventies hanteren sociale professionals, vrijwilligers of actieve burgers in Nederland voor LHBT-emancipatie?*

Daaronder liggen de vragen:

- Doelen: wat is het beoogde doel van de interventie?
- Doelgroep: wie vormt de beoogde doelgroep waar de interventie zich op richt?
- Domeinen: in welke domeinen (bijvoorbeeld zorg, welzijn, onderwijs, et cetera) wordt de interventie gebruikt?
- Aanpak: welke aanpak of welke technieken worden gebruikt om de doelen te bereiken?

Er is gewerkt aan de hand van drie stappen: allereerst is gezocht in diverse databases en via Google. Vervolgens zijn de interventies geselecteerd die voldeden aan de volgende 3 criteria:

4. Het moet om een interventie gaan: een systematische en planmatige manier van handelen om een doel te bereiken.
5. De interventie is overdraagbaar, dus zodanig in een handboek uitgewerkt dat een geïnteresseerde professional er mee aan de slag kan.
6. De interventie is ten minste twee jaar in de praktijk toegepast.

Wanneer er twijfel bestond of de interventie aan de definitie en eisen voldeed, hebben we de interventie vooralsnog wel opgenomen in de verkenning. Tenslotte is de verkenning voorgelegd aan een groep experts op het gebied van LHBT en effectieve interventies, waarna nieuwe interventies zijn toegevoegd en prioriteiten zijn bepaald voor de toekomst.

Wat zijn de resultaten van de verkenning?

MOVISIE heeft in totaal 24 LHBT-interventies gevonden die zich richten op de emancipatie van LHBT's: onder andere 'toolkits', websites, spellen, trainingen, dialoogprojecten, voorlichtingswerkvormen en theaterstukken. Er is veel materiaal beschikbaar dat de moeite waard is om te ontsluiten voor gebruik door andere partijen waardoor niet iedereen het wiel opnieuw uit hoeft te vinden. Wat ons verder is opgevallen staat hieronder samengevat.

Doelen: interventies zijn vooral gericht op het verbeteren toegankelijkheid en nauwelijks op toerusting
Allereerst valt op dat de doelen van de meeste interventies gaan over seksuele voorkeur. Genderidentiteit en de positie van transgenders blijven in de meeste interventies (nog) onderbelicht. Ook zijn geen interventies gevonden die zich specifiek richten op biseksualiteit. Meestal gaat het over het bespreekbaar maken van homoseksualiteit en lesbische vrouwen worden hierbij niet altijd expliciet vermeld.

Het grootste deel van de gevonden interventies (17 van de 24) is gericht op het toegankelijker maken van de samenleving voor LHBT's. Het doel daarvan is dat LHBT's beter kunnen participeren, beter zichtbaar zijn en dat hun behoeften en belangen worden meegewogen door de overheid. De meeste gevonden interventies doen dat door het vergroten van tolerantie van de samenleving ten opzichte van de LHBT-groep en het bespreekbaar maken van seksuele diversiteit. Hierbij kan wel afgevraagd worden of LHBT-organisaties, die vaak grotendeels bestaan uit LHBT-personen, voldoende zicht hebben op hoe zij het gedrag van niet-LHBT's kunnen beïnvloeden. Er zijn opvallend weinig interventies gevonden die zich richten op de toerusting van de LHBT-groep, bijvoorbeeld om beter te kunnen omgaan met minderheidsstress. Wel zijn er vier interventies gevonden die gericht zijn op het creëren van contact tussen LHBT's onderling en het vergroten van de toenadering, ofwel de sociale steun. Een aantal interventies is specifiek gericht op de samenwerking of uitwisseling tussen LHBT's en hetero's, de zogenoemde Gay Straight Alliances (GSA).

Doelgroepen: veel interventies zijn gericht op kwetsbare LHBT-subgroepen

In interventies die gericht zijn op het vergroten van de toegankelijkheid van de samenleving voor LHBT-personen, zijn LHBT's niet de doelgroep maar de profijtgroep. Wat daarbij opvalt, is dat deze interventies zich vooral richten op verbetering van de toegankelijkheid voor 'kwetsbare subgroepen' binnen de LHBT-groep. Ouderen, jongeren en niet-westerse migranten zijn bijvoorbeeld relatief kwetsbare groepen, omdat zij tot meer dan één minderheidsgroep behoren. Voor de profijtgroep roze ouderen en voor jongeren is verreweg het meest ontwikkeld. Interventies voor LHBT's met een (verstandelijke) beperking of chronische ziekte zijn niet gevonden.

Domeinen: meeste interventies zijn gericht op de domeinen Zorg en Onderwijs

De gevonden interventies richten zich vooral op de domeinen Onderwijs en Zorg en in mindere mate op Welzijn. In het onderwijs zijn veel interventies gericht op scholieren, voornamelijk van middelbare scholen. Er zijn minder interventies gevonden die zijn gericht op docenten en schoolbesturen. In het domein Zorg en Welzijn wint de zorg het duidelijk van welzijn. Veel interventies zijn gericht op de tolerantie richting een specifieke LHBT-groep, bijvoorbeeld roze ouderen zowel binnen zorginstellingen als daarbuiten. Deze interventies hebben vooral tot doel het leven van LHBT-ouderen prettiger te maken.

Aanpak / technieken: veel theater, weinig participatie

Opvallend is dat er veel theaterstukken zijn ontwikkeld gericht op het bespreekbaar maken van homoseksualiteit en/of op het vergroten van tolerantie, vooral op scholen. Voorlichting is een andere veel gebruikte interventie. Een vorm die ook vaak voorkomt, is een lespakket waarin film of theater gecombineerd wordt met voorlichting.

Er is nog weinig bekend over evaluatie- en effectonderzoek

Wat opvalt is dat er online weinig informatie te vinden is over mogelijke evaluatie- en effectonderzoeken die gedaan zijn naar de interventies. Misschien hebben deze evaluatie- en effectonderzoeken wel plaats gevonden maar wordt dit niet vermeld via internet. De indruk van de experts, die wij daarover spraken, is dat er nog weinig evaluatie- en effectonderzoeken zijn gedaan naar de interventies. Dit zou betekenen dat het nog vrijwel onbekend is hoe en of de interventies daadwerkelijk hun doelen bereiken onder de beoogde doelgroep.

Samenwerken en van elkaar leren kan beter

Een deel van de interventies lijkt niet overdraagbaar te zijn: er is vaak nog geen handboek of andere beschrijving beschikbaar waardoor anderen er ook mee aan de gang kunnen. Hierdoor is het niet mogelijk om te leren van elkaar.

Wat zijn de aanbevelingen?

Na dit verkennende onderzoek wil MOVISIE nader onderzoek doen naar interventies gericht op LHBT- emancipatie. Alle beschikbare informatie over de interventies zelf, over de onderbouwing, de praktijkervaringen en de effectiviteit wordt dan systematisch in kaart gebracht. Zo worden zowel de sterke kanten als de verbeterkansen zichtbaar. De beschrijvingen van de effectieve interventies worden in de online Databank Effectieve sociale interventies opgenomen.

Tijdens een expertmeeting in september 2012, is een conceptversie van deze verkenning besproken en werd al vooruitgeblikt naar de toekomst. De algemene indruk van de experts was dat de meeste gevonden interventies niet gebaseerd zijn op een systematische en beschreven werkwijze en dat er nog veel te weinig evaluatie- en effectonderzoek is gedaan. De interventies zijn duidelijk met veel enthousiasme voor LHBT-emancipatie ontwikkeld, maar de experts kregen de indruk dat in dit ontwikkelproces het meestal niet gebruikelijk is om kennis over effectieve interventies in te zetten.

Samen met MOVISIE deden de experts de volgende aanbevelingen:

6. Zet een digitale enquête uit om de huidige situatie rond deze interventies en hun ontwikkelaars/uitvoerders in kaart te brengen en zicht te krijgen op de behoefte in het veld.
7. Ontwikkel een handige 'tool' die LHBT- en andere organisaties kunnen gebruiken om interventies zodanig te ontwikkelen dat de kans op effectiviteit vergroot wordt en dat zij ook op effectiviteit geëvalueerd kunnen worden. De tool zal de wetenschappelijke kennis die er is op het gebied van effectieve sociale interventies moeten vertalen naar 'hapklare brokken' voor het LHBT-veld.
8. Ontwikkel om te beginnen een 'effectmeting light', waarmee sociale professionals en vrijwilligers op een eenvoudige manier hun eigen LHBT-emancipatieprojecten kunnen evalueren en vervolgens verbeteren. Ondersteuning en begeleiding hierbij is gewenst.
9. Besteed aandacht aan de theoretische onderbouwing van succesvolle interventies.
10. Maak een menukaart waarin omschreven staat wanneer je wat gebruikt en bied een overzicht van wat er bekend is over de resultaten van de interventies.

Uit de verkenning wordt duidelijk dat beter in kaart gebracht moet worden welke methode waarvoor gebruikt wordt en waarom.

Op basis van deze verkenning is inmiddels een aanzet gemaakt tot een beschrijving van het Dialoogproject voor jongerenwerkers van Youth Spot voor opname in de Databank Effectieve sociale interventies. COC Nederland start in samenwerking met MOVISIE en Centrum Gezond Leven van het RIVM met een eerste theoretische onderbouwing en evaluatie van de Gay-Straight Alliances (GSA).

Hoe komen we van passie naar effectiviteit?

Aan energie en passie ontbreekt het niet in de aanpak van LHBT-emancipatie! Er worden vele leuke en creatieve interventies vanuit betrokkenheid ontwikkeld. Een uitdaging voor de toekomst is om vooraf te bedenken wat het doel is van de interventie, op welke doelgroep het gericht is en welke aanpak daarvoor het beste is. En om daarbij gebruik te maken van bestaande kennis over 'wat werkt' in de aanpak van LHBT-emancipatie. Gefaseerd en goed doordacht werken is hierbij nodig, opdat het effect later ook meetbaar is.

MOVISIE is ervan overtuigd dat we met een beter overzicht van de beschikbare LHBT-interventies en een onderbouwd inzicht in de werkzaamheid daarvan, samen een volgende stap kunnen maken in de emancipatie. Zo ontstaat een helder beeld hoe de acceptatie van LHBT's en hun inclusie in de samenleving verder verbeterd kan worden. Het maakt de agenda voor de toekomst duidelijk.

Deze uitdaging gaat MOVISIE graag aan, samen met iedereen in Nederland die zich inzet voor LHBT-emancipatie! Wie doet er mee?

7 Literatuur

Bergen, D. D. van & Lisdonk, J. van (2010). 'Psychisch welbevinden en zelfacceptatie van homojongeren.' In: Keuzenkamp, S. (red.) (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Bergen, D.D. van, Bos, H.M.W, Lisdonk, J. van, Keuzenkamp, S. & Sandfort, T.G.M. (2012). 'Victimization and Suicidality among Dutch Lesbian, Gay and Bisexual Youth'. In: *The American Journal of Public Health*, 103(1), 70-72..

Boote, M.; Hoof, J. van (MOVISIE) & Alink, E. (TNN) *Transgenders in de gemeente. Handreiking LHBT-emancipatie - Aandacht voor de T in LHBT-beleid* Utrecht: MOVISIE

Crenshaw, K.W. (1994). 'Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color.' In: M.A. Fineman & R. Mykitiuk (Eds.), *The public nature of private violence*, pp 93-118. New York: Routledge.

Dankmeijer, P. & Schuyf, J. (2006). *Handreiking Wmo en Seksuele Diversiteit*. Amsterdam: EduDivers.

Duyvendak, J.W., Bos, D., Hekma, G., Mans, L. & Tabarki, F. (2006). *Van homo- en lesbozijde bekeken: het algemene beeld*. In: S. Keuzenkamp, D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (red.). *Gewoon doen*, pp 80-109. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Doornink, N. (2013). *Lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender-ouderen. Handreiking LHBT-emancipatie*. Utrecht: MOVISIE.

Eisfeld, J., Schuyf, J. & Stoop, R. (2006). *Factsheet Transseksueel, transgender, travestie, interseksueel. Definities, een analyse en aanbevelingen*. Utrecht: MOVISIE.

Felten, H. & Bakker, H. (2012). *Seksuele diversiteit en eerge relateerd geweld*. Utrecht: MOVISIE.

Felten, H. (2013) *Kijk jij al door een roze bril? Roze handboekje voor sociaal werkers*. Utrecht: MOVISIE

Felten, H. (2013). *LHBT-jongeren: van kwetsbaar tot weerbaar*. Utrecht: MOVISIE.
<http://www.movisie.nl/artikel/lhbt-jongeren-kwetsbaar-tot-weerbaar>

Keuzenkamp, S. (red.), Bergen, D. van, Bos, D., Bos, H., Duyvendak, J.W., Ehrhart, J. & Schuyf, J. (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S. en Oudejans, A. (2011). *Gewoon aan de slag? De sociale veiligheid van de werkplek voor homoseksuele mannen en vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S. (red.), Kooiman, N. & Lisdonk, J. van (2012). *Niet te ver uit de kast*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S. & Kuper, L. (2013) *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel planbureau

Keuzenkamp, S. (2013). *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kuyper, L. (2012). 'Transgenders in Nederland: Prevalentie en attitudes.' *Tijdschrift voor seksuologie*. 36-2, pp 129-135. Utrecht: Rutgers WPF.

Kuyper, L. & Bakker, F. (2006). *De houding ten opzichte van homoseksualiteit: een beschrijvende literatuurstudie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Leussen, L. van en Steeg, M. van de (2011). *Gewoon, maar toch anders: Begeleiding bij seksualiteit en relatievorming aan mensen met een lichte verstandelijke beperking en homoseksuele gevoelens*. Zwolle: Christelijke Hogeschool Windesheim.

Lisdonk, J. van & Bergen, D. van (2010). 'Homojongeren en hun seksuele voorkeur: invulling en uiting.' In: Keuzenkamp, S. (red.). *Steeds gewoner, nooit gewoon*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Lisdonk, J. van & Kooiman, N. (2012). 'Openheid over seksuele voorkeur in een homovriendelijke omgeving.' In: Keuzenkamp, S. (red.), Kooiman, N. & Lisdonk, J. van (2012). *Niet te ver uit de kast*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Lisdonk, J. van & Kooiman, N. (2012). 'Biseksualiteit: vele gezichten en tegelijkertijd onzichtbaar'. In: Keuzenkamp, S. (red.). *Niet te ver uit de kast*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Meyer, I.H. (2007) Prejudice and discrimination as social stressors. In: I.H. Meyer & M.E. Northridge (eds), *The Health of Sexual Minorities. Public health Perspectives on Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Populations*, 242-267. New York: Springer

Mens-Verhulst, J. van (2007/2009) Intersectionaliteit in vijf veronderstellingen [Intersectionality in five assumptions]. Geraadpleegd op 1 juni 2013 op www.vanmens.info/verhulst (onder diversiteit).

Mens-Verhulst, J. van (2009b). 'Over het gevaar van verdamping en de beloftes van intersectionaliteit. Interculturele zorg en vrouwenhulpverlening vergeleken.' In: A. Sbiti & J. Boedjarath (red.). *Gekleurde gekte. Werken aan 25 jaar interculturele GGZ*, pp 46-59. Rotterdam: Mikado.

Pierik, C. (2007). *Factsheet Homoseksualiteit in multicultureel Nederland. Homobeleid in een kleurrijke samenleving*. Utrecht: MOVISIE.

Pierik, C. & Meinster, N. (2008). *Dubbel en dwars. Naar hulpverlening-op-maat voor allochtone jongeren (m/v) met homoseksuele gevoelens*. Utrecht: MOVISIE.

Pierik, C. & Rothuizen, J. (2010). *Ketenaanpak voor migranten met homoseksuele gevoelens. Toolkit voor gemeenten, lokale organisaties en hulpverleners* Utrecht: MOVISIE.

Renkens, J., H. Felten en J. Schuyf (2011) *Handreiking homo-emancipatie: Gezondheid*. Utrecht:

MOVISIE

Schuyf, J. (2013). *Roze ouderen*. Utrecht: MOVISIE <http://www.movisie.nl/artikel/roze-ouderen>.

Schuyf J. & Dankmeijer, P. (2006) *Handreiking Wmo en seksuele diversiteit. Tips voor hoe gemeenten aandacht aan kwetsbare homoseksuele en transseksuele burgers kunnen besteden in hun Wmo-beleid* Amsterdam: Kenniscentrum Lesbische en homo emancipatiebeleid

Wolf, J. de, Hoof, J. van en Berg & M. van den (2012). *Geloven onder de regenboog. Handreiking voor hulpverlening aan christelijke lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders* Utrecht: MOVISIE en LCC Projecten.

Wekker, G. & Lutz, H. (2001). 'Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland.' In: Botman, M., Nancy Jouwe, N. & Wekker, G. (red.). *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Wolf, J.de, van Hoof, J.; van den Berg, M. (2012) *Geloven onder de regenboog. Handreiking voor hulpverlening aan christelijke lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders* MOVISIE: Utrecht

Grondwet, Art. 1. (2004). Geraadpleegd op: http://www.art1.nl/artikel/1198-Artikel_1_van_de_Grondwet

Overheid.nl. (2011). Algemene wet gelijke behandeling. Geraadpleegd op: http://wetten.overheid.nl/BWBR0006502/geldigheidsdatum_13-08-2011

8 Bijlagen

Bijlage 1: Deelnemers expertmeeting 10 september 2012

Deelnemerslijst Expertmeeting LHBT-interventies

- Bouko Bakker - Rutgers Nisso Groep
- Catherine C. Bij de Vaate – Aletta E-Quality
- Peter Dankmeijer - EduDivers
- Koen van Dijk - COC Nederland
- Marijke Gerritsma - Rotterdam Verkeert
- Paul Kocken - TNO
- Gerjo Kok - Universiteit Maastricht
- Sharon Polak - Dander
- Thomas Wormgoor - Transvisie

- Marijke Booijsink - MOVISIE
- Hanneke Felten - MOVISIE
- Charlot Pierik – MOVISIE

Schriftelijke feedback:

- Lisette Kuyper – SCP
- Jantine van Lisdonk - SCP

Bijlage 2: Overige gevonden interventies

Tijdens het maken van deze verkenning hebben we een aantal interventies gevonden, waarvan bleek dat zij niet voldeden aan de eisen om opgenomen te worden in de databank *Effectieve interventies*. Wij hebben besloten om ze toch kort beschreven op te nemen in deze bijlage, omdat zij mogelijk wel later als praktijkvoorbeelden in de databank opgenomen kunnen worden.

Samenwerkingsmethode 'Broos'

Broos was een samenwerkingsverband tussen OFRA (Marokkaanse vrouwenorganisatie) en vrouwen van COC Midden Nederland. Broos richtte zich op de noodzaak van interculturalisering, het zogenaamde 'ontwitten' van de vooral 'witte' homobeweging in Utrecht. Broos richtte zich ook op het taboe rond het onderwerp homoseksualiteit ('roze' onderwerpen) onder migranten. Broos organiseerde onder andere een vertoning van de film 'Mijn zus Zahra' en een project waarin tien Marokkaanse meiden en tien lesbische vrouwen elkaar beter leerden kennen. Dit project werd afgesloten met een gezamenlijk weekend. Het doel was om wederzijds respect te bevorderen door middel van samenwerking op gelijkwaardige basis. Het is onduidelijk of Broos nog actief is.

Gay & School

Naar aanleiding van berichten over onveiligheidsgevoelens van homoseksuele leerlingen en personeelsleden heeft onderwijsadviesbureau APS in 2001 de website Gay & School (G&S) ingericht op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

G&S verzamelt en verspreidt informatie en expertise op het gebied van mannelijke en vrouwelijke homoseksualiteit, bisexualiteit en genderdysforie (samen afgekort als LHBT).

Gay & School biedt informatie en materialen om te bouwen aan een veilig schoolklimaat voor LHBT.

Gay & School biedt acht verschillende methoden die soms meerdere tools bevatten, onder andere:

- Kwartetspel: Met wie woon jij?
- G&S-informatiebladen
- Poster antipestcontract G&S
- Handreikingen 'Gewoon homo'
- Gespreksstarter .openUp.

G&S kiest voor een breed aanbod en past geen kwaliteitsselectie toe op de vermelde informatie, materialen en organisaties. Het doel is om met informatie en door gebruik van materialen tot een veiliger schoolklimaat voor LHBT te komen.

Zie voor meer informatie:

www.gayandschool.nl

Kaartspel Open Up

Open Up was een campagne van de Nationale Jeugd Raad (NJR) die liep van 2009 tot en met 2011. Daarbinnen is onder andere een kaartspel ontwikkeld. Het kaartspel is een gespreksstarter en bestaat uit een blikje met 14 kaartjes met serieuze en grappige vragen over hoe tolerant mensen zijn.

De 14 vragen zijn verdeeld in vier categorieën: relaties, persoonlijkheid, seksuele identiteit en tolerantie/vooroordelen. Bij Seksuele Diversiteit tref je onder meer: 'Hoe zou jij het vinden om de kleedkamer in de sportschool te delen met een homo of lesbo?'

Open Up wil met dit spel jongeren aan het denken zetten zonder hen een mening op te dringen.

Het spel wordt ook aangeboden via de website van Gay & School. Of het in de praktijk op meerdere plaatsen is gebruikt, is niet te vinden.

Zie voor meer informatie:

<http://www.openup.nl> (bestaat niet meer, maar website is voorlopig nog actief).

Website Jong uit de Kast

De website Jong uit de Kast heeft als doel om jongeren onder de 16 die twijfelen over hun seksuele geaardheid op een begrijpelijke manier informatie te geven over homoseksualiteit en onderwerpen die hiermee te maken hebben. Door het tonen van de vragen en verhalen die de website binnenkrijgt, wordt getracht de isolatie van LHBT-jongeren te doorbreken.

Jong uit de Kast is een vrijwilligersinitiatief van COC Midden-Nederland, een organisatie die opkomt voor de belangen van homoseksuele, lesbische en biseksuele mensen. Zij hebben als doel om holebi-jongeren, heterojongeren en andere geïnteresseerden op een begrijpelijke manier informatie te geven over homoseksualiteit en onderwerpen die hier mee te maken hebben.

Zie voor meer informatie:

www.jonguitdekast.nl

Stichting HomeLesS

Stichting Homo en Lesbisch Seniorwonen, kortweg Stichting HomeLesS, bestaat sinds 1999 en wil woonmogelijkheden voor (groepen) oudere LHBT in bestaande en toekomstige woonvormen voor ouderen bevorderen. Stichting HomeLesS voert als belangenbehartiger soms enquêtes uit en is vooral een overlegorgaan voor LHBT-vijftigplussers en alle professionals die met hen werken in een zorg- en woonomgeving.

Zie voor meer informatie:

www.stichting-homeless.nl

Roze Belweek

Roze 50 Plus Nederland heeft in 2006 en in 2011 roze ouderen opgeroepen hun ervaringen te delen tijdens een speciale actieweek. In één week konden lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender senioren hun verhaal kwijt. Die verhalen kunnen overal over gaan: over welzijn en geluk, over discriminatie en afwijzing, over plannen en wensen voor de toekomst. De Roze Belweek is nadrukkelijk ook bedoeld voor iedereen in de omgeving van homo-ouderen: familieleden, vrienden, burens, mantelzorgers en zorgprofessionals. De resultaten van de Roze Belweek zijn gepresenteerd in een rapport. Doel van de Belweek is om inzicht krijgen in het leven en de positie van roze ouderen. Het gaat daarbij om persoonlijk welbevinden maar ook het welbevinden als patiënt of cliënt.

Zie voor meer informatie:

<http://www.roze50plus.nl/artikel/386/roze-belweek-2011-roze-ouderen-willen-meer-zichtbaar-zijn>

Homosportverenigingen

We hebben veel initiatieven gevonden op gebied van sport. De initiatieven en projecten lijken zich op twee zaken te concentreren:

- het vergroten van tolerantie onder heterosporters naar LHBT-sporters toe
- het stimuleren van sportbeoefening van LHBT-burgers.

We hebben geen interventies gevonden, maar we hebben de indruk dat die wel bestaan. Dit is een onderzoek waard.

Zie voor meer informatie:

<http://www.homosport.nl>

<http://www.sportersweb-gelijkspelen.nl>

<http://www.johnblankenstein.nl>

Wie van de drie, quiz

Door toepassing van het klassieke spelletje 'Wie van de Drie', zoals dat in het verleden met Herman Emmink gespeeld werd, proberen leerlingen door het stellen van vragen, te achterhalen wie van de drie kandidaten de echte homo is. De leerlingen worden verdeeld in vier groepjes met elk een woordvoerder. De opdracht is vragen te bedenken voor de meegekomen gasten: drie mannen die alle drie beweren homo te zijn. Na de bekendmaking van de echte homo wordt in kleine groepjes nagepraat over het onderwerp. Zo worden vooroordelen en misvattingen over homoseksualiteit bespreekbaar. De interventie is ontwikkeld in het kader van het Koploperproject van het ministerie van OC&W om homo-emancipatie een extra impuls te geven. Via de gemeente Leeuwarden, die de afgelopen jaren koplopergemeente was, hebben Tûmba en COC Friesland deze lesinterventie ontwikkeld. Tûmba is het discriminatiemeldpunt in Leeuwarden.

Zie voor meer informatie:

<http://www.tumba.nl/nieuw/educatie/scholen-and-jongerenwerk/wie-van-de-3>

Theater Gay in de Stad

Het theaterproject Gay in de Stad wil het RCTH (Rotterdams Centrum voor Theater is een theatervoorstelling over homoseksualiteit, biseksualiteit en transgender. Het Rotterdams Centrum voor Theater speelt in 2013-2014 verschillende producties rondom homoseksualiteit en homo acceptatie. Het RCTH wil midden in de maatschappij staan en theater maken over maatschappelijk onderwerpen en mensen in een sociaal isolement.

Zie voor meer informatie: http://www.rcth.nl/agenda_details.php?id_agenda=135

Black Out

Black Out is een voorstelling die zich in het midden van de gymzaal van de school afspeelt, in een fictieve boksring. Black Out laat jongeren en docenten op directe en confronterende wijze nadenken over het thema homoseksualiteit en het gebruik van het woord 'homo' als scheldwoord. De voorstelling snijdt daarnaast andere thema's aan die aansluiten op de belevingswereld van de jongeren van nu. De voorstelling begint al voordat de jongeren de gymzaal binnen komen en neemt hen gaandeweg mee in het verhaal: een zapvoorstelling vol opzweepende muziek. Er wordt voor, achter, naast en tussen de jongeren gespeeld. De acteurs van Black Out betrekken hen actief in het verhaal: meejoelen in de eerste boksronde, een acteur helpen met zijn bokshandschoenen, et cetera.

Na de voorstelling gaan de jongeren met de acteurs in dialoog in een confronterend stellingenspel. De opzet van dit spel komt overeen met het Amerikaanse pestprogramma 'Challenge Day' waarbij jongeren over een witte lijn moeten stappen en stelling moeten kiezen. Op die manier komen ze letterlijk tegenover elkaar te staan en worden ze gedwongen keuzes te maken.

Black Out is specifiek ontwikkeld voor allochtone leerlingen van het vmbo en ging in 2010 in première.

Zie voor meer informatie:

<http://www.blackout-devoorstelling.nl>

Voorlichtingen COC

Zo'n 350 vrijwilligers geven in Nederland voorlichting over seksuele diversiteit. Dat gebeurt in het basisonderwijs, voortgezet onderwijs en op ROC's. De voorlichters zijn allemaal ervaringsdeskundigen. Ze worden door externe trainers getraind om op de juiste manier voorlichting te geven.

De voorlichtingsteams ontwikkelden allerlei methodieken van voorlichting over seksuele diversiteit binnen de verschillende onderwijsniveaus. Ook kunnen zij op aanvraag voorlichting op maat geven. Voor veel scholieren betekent de voorlichting hun eerste contact met mensen die niet heteroseksueel zijn. Er wordt gesproken over vooroordelen, pesten, schelden, coming out verhalen, wetgeving, maatschappij, religie en cultuur. De scholieren mogen alles aan de voorlichters vragen.

Voorlichting kan voor een veiliger en opener sfeer in de klas en op school zorgen. Voorlichting over seksuele diversiteit draagt ook bij aan de eigen seksuele ontwikkeling. De voorlichtingslessen laten leerlingen zelfstandig over dit onderwerp nadenken.

Zie voor meer informatie:

<http://www.voorlichtingindeklas.nl/>

Cocktail

Cocktail is een maatjeswerkvorm, ontwikkeld door COC Midden-Nederland. LHBT uit de kring van asielzoekers, vluchtelingen en ex-pats worden uitgenodigd om aan Cocktail mee te doen. De nieuwkomers worden één op één gekoppeld aan een maatje, die indien mogelijk dezelfde taal spreekt. Door middel van het koppelen van een LHBT-asielzoeker of vluchteling aan een maatje, kan deze veilig geïntroduceerd worden in de Nederlandse LHBT-gemeenschap en de Nederlandse samenleving. Het doel van de interventie, die alleen bij COC Midden-Nederland wordt toepast, is het sociale isolement van deze LHBT-groep, die ook tot een andere minderheidsgroep behoort, te doorbreken.

Zie voor meer informatie:

www.cocmiddennederland.nl/cocmiddennederland/node/75

Bijlage 3: Overzicht verkenningen

Tussen 2008 en 2013 zijn verkenningen gedaan op de volgende terreinen en deelterreinen.

Thema 1: Mantelzorg en vrijwilligerswerk

- Respijtzorg (tijdelijke opvang van mensen die normaal mantelzorg krijgen)
- Diversifiëren van het vrijwilligersbestand binnen vrijwilligersorganisaties
- Het ondersteunen van lokaal vrijwilligerswerk.

Thema 2: Sociale samenhang

- Stimuleren van overbruggende contacten (klassen, etniciteit en generaties)
- Stimuleren van buurtgebonden actief burgerschap
- Stimuleren van maatschappelijke binding van jongeren (ter voorkoming van moslimradicalisme, links- en rechts-extremisme).

Thema 3: Wonen met zorg en welzijn

- Voorzieningen dichtbij
- Versterken van maatschappelijke participatie van oudere migranten
- Bevorderen van maatschappelijke inzet door vitale ouderen.

Thema 4: Activering, ofwel de samenhang tussen de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), de Wet werk en bijstand (Wwb) en de Wet sociale werkvoorziening (Wsw)

- Individuele ondersteuning of activering gericht op maatschappelijke participatie.
- Groepsgerichte activiteiten gericht op maatschappelijke participatie
- Toegankelijk maken van algemene voorzieningen gericht op maatschappelijke participatie voor kwetsbare mensen.

Thema 5: Eenzaamheid

Thema 6: Geweld in afhankelijkheidsrelaties

- Huiselijk geweld
- Seksueel geweld
- Daderaanpak.

Thema 7: Actief burgerschap

- Actief burgerschap
- Plattelandsontwikkeling: overzicht van methoden voor versterking van actief burgerschap.

Thema 8: Algemeen maatschappelijk werk

Thema 9: Extramurale begeleiding

Deze verkenningen⁹ kunt u vinden op de website MOVISIE.nl onder Kennisdossiers - effectiviteit.

⁹ Met uitzondering van de verkenning Respijtzorg